

SZÖVEGÉRTÉS-SZÖVEGALKOTÁS

10

Tanulói munkafüzet

3

A kiadvány KH/4275-14/2008 engedélyszámon 2008. 11. 13. időponttól tankönyvi engedélyt kapott.

Educatio Kht. kompetenciafejlesztő oktatási program kerettanterv.

A kiadvány a Nemzeti Fejlesztési terv Humánerőforrás-fejlesztési Operatív Program 3.1. központi program (Pedagógusok és oktatási szakértők felkészítése a kompetencia alapú képzés és oktatás feladataira) keretében készült, a suliiNova oktatási programcsomag részeként létrejött tanulói információhordozó. A kiadvány sikeres használatához szükséges a teljes oktatási programcsomag ismerete és használata.

A teljes programcsomag elérhető: www.educatio.hu címen.

FEJLESZTÉSI PROGRAMVEZETŐ

KORÁNYI MARGIT

VEZETŐ FEJLESZTŐK

**ARATÓ LÁSZLÓ
KÁLMÁN LÁSZLÓ**

SZAKMAI BIZOTTSÁG

BÓKAY ANTAL ELNÖK
BÁNRÉTI ZOLTÁN LEKTOR
CSERHALMI ZSUZSA
GYŐRI JÁNOS
SCHEIN GÁBOR

ALKOTÓSZERKESZTŐ

MURÁNYI YVETT

SZAKMAI LEKTOROK

A SZAKMAI BIZOTTSÁG TAGJAI
PETHŐNÉ NAGY CSILLA

FELELŐS SZERKESZTŐ

NAGY MILÁN

**BORÍTÓGRAFIKA
TIPOGRÁFIA**

**SZŰCS ÉDUA
BÁRD JOHANNA**

**TANTÁRGYPEDAGÓGIAI SZAKÉRTŐ
TUDOMÁNYOS-SZAKMAI SZAKÉRTŐ
TECHNOLÓGIAI SZAKÉRTŐ**

**A TANKÖNYVVÉ NYÍLVÁNÍTÁSI ELJÁRÁSBAN
KÖZREMŰKÖDŐ SZAKÉRTŐK**
VÍG EMŐKE
DR. KALAFATICS ZSUZSANNA BORBÁLA
ZARUBAY ATTILA

© **MURÁNYI YVETT**
© **KERTÉSZ ZSUZSA**
© **EDUCATIO KHT., 2008**

RAKTÁRI SZÁM:

H-ASZE1003

TÖMEG:

190 GRAMM

TERJEDELEM:

8,96 A/5 ÍV

A NYELVI VÁLTOZÁS ÉS A NYELVVÁLTOZATOK

Tanulói munkafüzet

Fejlesztő

Kertész Zsuzsa

TARTALOM

A NYELVI VÁLTOZÁS ÉS A NYELVVÁLTOZATOK

- 5 A HANGTANI VÁLTOZÁSOK
- 15 ALAKTANI ÉS MONDATTANI VÁLTOZÁSOK
- 27 A JELENTÉSVÁLTOZÁS
- 33 A NYELVEMLÉKEK
- 42 NYELVVÁLTOZATOK A MAGYARBAN ÉS A TANULT IDEGEN NYELVBEN
SZOCIOLINGVISZTIKA
- 56 NYELVVÁLTOZATOK, CSOPORTNYELVEK. VITA A NYELVMŰVELÉSÉRŐL

1. A HANGTANI VÁLTOZÁSOK

Tanulmányaitok során már sokszor szóba került az, hogy a nyelv folyamatosan, megállíthatatlanul változik. Ezúttal ezekről a változásokról fogunk részletesen tanulni. A nyelvi változások típusainak megismerésére azért van szükség, hogy ezáltal könnyebben tudjunk régebbi szövegeket olvasni, és a nyelvben ma működő nyelvtani jelenségeket is jobban átlássuk.

A magyar nyelv hangrendszere nagy változásokon ment át az idők során, először ezekből fogunk néhányat megismerni. Látunk majd példákat egészen régen lejajlott változásra és olyanra is, amely az utóbbi egy-kétszáz évben ment végbe.

A feladatok megoldásához szükség lesz hangtani ismereteitek alapos átismétlésére!

1. Elevenítsétek fel, amit a magyar–finnugor rokonságról tanultatok a 8. osztályban! Milyen érvek szóltak e mellett a rokonság mellett?

Az alábbiakban két magyar szó rokon nyelvi megfelelőit soroltuk fel.

- a) Találjátok ki, melyik magyar szavakra gondoltunk! Ha a szónak csak egy részét tudjátok kitalálni, azt is írjátok le!

(1) cseremisiz *kol*, vogul (manysi) *kul*, mordvin *kal*, lapp *guolle*, finn *kala*, magyar: .....

.....

(2) finn *puu*, cseremisiz *pu*, zürjén *pu*, vogul *pā*, magyar: .....

.....

- b) A fenti adatok alapján milyen hanggal kezdődhetett legnagyobb valószínűséggel ez a szó a finnugor alapszavakban? Miért gondoljátok, hogy éppen azzal a hanggal?

(1) .....

(2) .....

2. Már a 6. osztályban tanultátok azt, hogy a mássalhangzókat meg lehet különböztetni a képzésük helye és módja, valamint zöngességük szerint. Elevenítsétek fel az erről szerzett ismereteiteket: mi történt a magyarban a mássalhangzókkal, amikor a szókezdő *p* hang *f*-fel helyettesítődött, a szókezdő *k* pedig *h*-val?

Mi változik? Pipáld ki azokat a cellákat, ahol szerinted végbemegy valamilyen változás! Ha bizonytalan vagy, használd a modul végén levő táblázatot!

	<i>P</i> - > <i>F</i> - ESETÉBEN	<i>K</i> - > <i>H</i> - ESETÉBEN
KÉPZÉS HELYE		
KÉPZÉS MÓDJA		
ZÖNGESSÉG		
HOSSZÚSÁG		

Az eddigiekben arra láthattunk példát, hogy egy feltételezett szó eleji *p*-hang a magyarban *f*-fel helyettesítődik, a szókezdő *k*- pedig *h*-val.

A nyelvészetben az ilyen változásokat így jelöljük:

p- > *f*-

k- > *h*-

Az egyes betűk után következő kötőjel (-) azt jelenti, hogy AZ ADOTT HANG UTÁN még jönni kell valamilyen más hangnak is. A betűk előtt itt viszont nincs kötőjel, ami azt jelzi, hogy AZ ADOTT HANG ELŐTT már nincs más hang, tehát ez a hang áll a szó elején.

A fenti példákban megfigyelhettük, hogy bizonyos helyzetben (pl. szókezdő helyzetben) álló hangok között rendszeres hangmegfelelés áll fent a magyar és más finnugor nyelvek esetében. A magyarban az alapnyelvhez képest évszázadok alatt lejátszódott egy RENDSZERES HANGTANI VÁLTOZÁS: a szó eleji *p*-ből *f*, *k*-ből *h* lett. Természetesen megfelelő számú adat hiányában nem mondhatjuk, hogy a folyamat kivétel nélkül minden esetben lezajlott, de erős tendenciáról mindenképpen beszélhetünk. Azt viszont tudjuk – bár a fenti adatokból nem derül ki –, hogy a *k* > *h* változás csak hátul képzett magánhangzók előtt történt meg, és például a *kéz* szóban, amelyben a *k*-t elöl képzett magánhangzó követte, ma is *k* van.

A rendszeres hangtani változások fontos tulajdonsága az, hogy általában OLYAN HANGCSOPORTOKAT ÉRINTENEK, AMELYEK KÉPZÉSÜK HELYÉBEN, MÓDJÁBAN VAGY ZÖNGÉSSÉGÜKBEN (HA MÁSSALHANGZÓKRÓL VAN SZÓ) MEGEGYEZNEK. A fenti példában a *p*- és a *k*- is ZÖNGÉTTLEN ZÁRHANG, ezért hasonló változáson mentek keresztül.

3. Egy hangtani szabály és eredményei

a) Figyeljétek meg az alábbi magyar szavakat!

Mindegyik mellé odaírtuk zárójelben, hogy milyen forrásból kerültek be a magyarba, és hogy a forrásnyelvben mi volt az alakjuk. Láthatjátok, hogy a magyarban változtatni kellett a szavakon, nem lehetett eredeti formájukban átvenni őket a forrásnyelvből. Ez azért van, mert abban az időben a magyarban még élt egy fontos hangtani szabály, amit nem lehetett megsérteni.

Foglaljátok össze egy mondatban a példák alapján, hogy mi volt ennek a szabálynak a lényege! (Vigyázat: a kiejtésről kell gondolkoznotok, nem a szavak írásának módjáról!)

iskola (szláv *skola*)

király (szláv *kral*)

palánta (latin *planta*)

asztal (szláv *sztol*)

szolga (szláv *szluga*)

szerda (szláv *szreda*)

szent (szláv *szvjant*)

palacsinta (román *placsenta*)

karácsony (szláv *kracsun*)

Amikor ezek a szavak bekerültek a nyelvbe, a magyarban .....

.....

.....

- b)** Mi történt az *iskola*, a *szreda*, illetve a *palacsinta* szóban? Milyen módszerrel „javította” ki a magyar ezeket a szavakat, hogy megfeleljenek a szabálynak?

skola → iskola: .....

szreda → szerda: .....

placsenta → palacsinta: .....

Nemcsak a magyarban történtek meg a 3/b feladatban látott „javítások”: mind a három „módszer” előfordul más nyelvek történetében is.

Azokat a hangváltozásokat, amelyek során egy szóba vagy annak elejére egy hangot szúrunk be, összefoglaló néven BETOLDÁSnak nevezzük. A magyar *iskola* szóban az első *i-*, valamint a *karácsony* szóban az első szótag *-a-* hangja is betoldás eredménye.

Ezekon kívül még számos típusát ismerjük a hangváltozásnak, pl. a HANGTÖRLÉS vagy HANGKIESÉS különböző fajtáit, ezekről még később olvashattok ebben a fejezetben.

4. Ezúttal egy magánhangzókat érintő változásról lesz szó.

- a)** Idézd fel, hogy az alábbi magánhangzó-párok milyen képzési tulajdonságban különböznek egymástól (elöl–hátsó képzettség; nyíltság–zárttság, kerekesség; hosszúság)!

MAGÁNHANGZÓPÁR	EBBEN A JEGYBEN KÜLÖNBÖZNEK
Ö ~ O	elöl–hátsó képzettség
E ~ Ö	
I ~ Ü	
Ü ~ U	
U ~ O	
I ~ E	

- b)** A magyar nyelv ómagyar szakaszában több évszázadon keresztül végbement egy nagy horderejű, majdnem minden magánhangzót érintő változás, amely a fenti jegyek egyikével volt kapcsolatos.

Figyeld meg az alábbi példákat az egyik legkorábbi magyar szövegből, az *Ómagyar Mária-siralomból* és a mai magyarból, majd válaszolj a kérdésekre!

ÓMAGYAR MÁRIA-SIRALOM (KELETKEZÉSE: 1300 KÖRÜL)	MAI ALAK
világ <u>u</u> mtuul	világomtól
kínzat <u>u</u> l	kínzato ^l
<u>Q</u> vogy	Avagy
<u>Ü</u> l <u>ü</u> d	Ölöd
V <u>í</u> r <u>ü</u> d	Véred
f <u>io</u> m	fiam
így	egy

Mely magánhangzók vettek részt a változásban a fenti adatok szerint?

..... →

..... →

..... →

..... →

- c) A magánhangzóknak melyik képzési tulajdonsága változott meg ebben a folyamatban, és milyen irányban?

.....

5. A következő – többnyire nem létező – szavakból alkoss létező mai magyar alakokat úgy, hogy az aláhúzott magánhangzónak csak egyetlenegy jegyét (képzési tulajdonságát) változtatod meg! Minden alaknál ugyanazt a jegyet kell megváltoztatni!

<i>t<u>i</u>dő</i>	
<i>z<u>e</u>ld</i>	
<i>ve<u>l</u>gy</i>	
<i>f<u>i</u>l</i>	
<i>b<u>i</u>kk</i>	

1 Úgynevezett szenvedő igealak: *kínzatic* = kínzást szenved el. A mai magyarban nagyon ritka a szenvedő alak: *kihirdettetik*, *kerestetik*

<i>fist</i>	
<i>sil</i>	
<i>kelt</i>	

Melyik jegyet kellett megváltoztatnod?

A 4. feladatban bemutatott NYÍLTABBÁ VÁLÁS, mely az ómagyar korban zajlott le, szinte az egész magánhangzó-rendszert érintette. A jelenséget inkább tendenciának, mintsem törvényyszerű, minden esetben bekövetkező hangváltozásnak nevezhetjük, de tény, hogy rengeteg szót érintett. Néhány példa:

i > e²: *higy > hegy, kiriszt > kereszt, igy > egy*

o > a: *nop > nap, orca > arc*

u > o: *faidalum > fájdalom, dzsumur > gyomor*

ü > ö: *gyümölcs > gyümölcs, üklel > öklel, tümlücs > tömlöc*

A pontos változások idejét, menetét megállapítani nagyon nehéz, többek közt azért is, mert az írásbeliség elterjedésének kezdetén az írás nem mindig jelölte következetesen ugyanazzal a betűvel ugyanazt a hangot. Ilyen esetekben nem könnyű megállapítani, hogy valóban az volt-e a korabeli ejtés vagy az írás lejegyzője nem egyértelműen járt el.

Az ómagyar kori nyíltabbá válás egyik fő érdekessége, hogy EZÁLTAL JÖTT LÉTRE A MAGYARBAN AZ Ö HANG: ez ugyanis nem volt része a hangkészletnek, amíg a fenti folyamat az ü-ből létre nem hozta.

Az 5. feladatban a kiinduló szavak nem kitaláltak, a magyar nyelv egy régebbi állapotában valóban léteztek. Az általatok mesterségesen végrehajtott változtatás pedig a valóságban is lezajlott az ómagyar korban: a nem kerek magánhangzók KÉPZÉSMÓDJA KERÉKKÉ VÁLT. Nem volt annyira általános folyamat, mint a fentebb megismert nyíltabbá válás, de szintén nagyon sok példában találkozhatunk a jelenséggel: így lett például a latin *Philippus* névből a magyarban *Fülöp*, majd ennek második ü-je nyíltabbá vált (ö-vé), aminek az eredménye a mai *Fülöp* alak. Egyes nyelvjárásokban még ma is használatosak a fentihez hasonló alakok.

- 6. Alább megadjuk két szó történetét azokkal az alakokkal, amelyeken keresztül elnyerték mai formájukat. Minden egyes lépéshez írd oda, hogy milyen hangváltozásnak kellett történnie ahhoz, hogy az adott alak létrejöjjön az előzőből! Használd fel a mai órán tanultakat is! A hangváltozásokat nem feltétlenül kell megnevezned, elég körülírni, hogy mi történt. Az egyiket beírtuk segítségként.**

A → itt azt jelenti, hogy a szó kölcsönzés útján került a nyelvbe, a > jel pedig azt, hogy a nyelven belül történt meg az adott változás.

2 Valójában itt *i > ě* (zárt ě) változásról volt szó, de mivel az ě aztán később a legtöbb nyelvjárásban egybeesett az e-vel, itt most nem bontjuk ketté a változást.

a) *gyimilcs* > *gyümülcs* > *gyümölcs*
 1. 2.

1. hangváltozás: .....

2. hangváltozás: .....

b) görög *episzkoposz* → német *piskop* → magyar *pispok* > *püspök* > *püspök*
 1. 2. 3. 4.

1. hangváltozás: .....

2. hangváltozás: .....

3. hangváltozás: .....

4. hangváltozás: az o-ból ö lesz, hogy megfeleljen az előlképzetségi harmóniának (az ü miatt)

A *püspök* > *püspök* szóban a második szótag o-ja azért változott ö-re, mert egy régebbi hangtani szabály szerint egy szóban csak akkor lehetett ü vagy ö, ha nem volt a szóban hátul képzett magánhangzó. Egy idő után azonban ez a szabály is meggyengült, ma már találunk olyan jövevényszavakat a magyarban, amelyek megsértik ezt a kikötést: *parfüm*, *sofőr*, *amőba*.

Ugyancsak a b) példában látható, hogy két mássalhangzó helyet cserélt: a német *piskop* szóból a magyarban *pispok* lett. Az ilyen mássalhangzó-cserék elég ritkák, és általában nehéz őket megmagyarázni. A magyar *karfiol* szó is így nyerte el mai formáját: az olaszból átvett szó eredeti alakja *calfiore* (ejtsd: [kalfióre]).

7. Tanárotok segítségével ismételjétek át az alábbi fogalmakat!

zárt szótag, nyílt szótag

8. Mi történt a szótagokkal?

a) Alább felsoroltunk néhány szláv szót (a jelentésüket nem adjuk meg). Ha a SZÓTAGSZERKEZET SZEMPONTJÁBÓL vizsgáljátok őket, mi a közös bennük?

szoloma, malina, palica, medenica, pazina, pajáta, peleva

.....

b) Ha hangosan kimondjátok ezeket a szavakat, biztosan rájöttök, hogy mely magyar szavak származnak belőlük. Soroljátok fel ezeket!

.....

c) Foglaltok össze, hogy mi történt ezekben az új szavakban az eredetijükhöz képest!

.....

- d) A fenti adatok alapján hány szótagúnak kellett lenni a kiinduló alaknak, hogy a változás végbe-
menjen rajta?

A magyar nyelvben már az ómagyar kor előtt működött egy szabályszerűség, amelynek lényege az volt, hogy kettőnél több nyílt szótag ritkán fordult elő egy szóban. Ezt KÉTNYÍLT-SZÓTAGOS TENDENCIÁNAK nevezzük. Ennek a szabályszerűségnek a következtében az olyan idegen eredetű szavak, mint a *malina*, *palica* stb. a következő változáson mentek keresztül: kiesett belőlük egy magánhangzó, így megszűnt a túl sok egymást követő nyílt szótag. Ez a változás nem csak jövevényszavakban ment végbe: a ma is létező, de már régiesnek tűnő *halovány* szóból például így lett *halvány*. A *szerda* szó történetében is szerepet játszott ez a tendencia: a *szreda* szóból betoldással először *szereda* lett, majd ennek középső magánhangzója törlődött.

A hangkiesés olyan hangokat szokott érinteni, amelyek a maguk helyzetében kevésbé hallhatóak, „gyengébbek”. Ilyen helyzetek a hangsúlytalan szótagok, a szó vége vagy mássalhangzók esetében a zárt szótagot lezáró helyzet. A fent idézett görög *episzkoposz* szóból a németben azért kophatott le a szóeleji *e-* és a szóvégi *-osz*, mert mind a kettő hangsúlytalan, gyenge helyzetben volt (a németben nem mindig az első szótag hangsúlyos), és ugyanez történt a *malina* szó *i* hangjával is. Hangsúlyos, „erős” magánhangzók vagy szótagkezdő mássalhangzók jóval ritkábban esnek ki.

9. Figyeljétek meg az alábbi jövevényszavakat! A legtöbbjük viszonylag új keletű: az utóbbi 150-200 évben kerültek be a magyarba. Megadtuk a forrásnyelvi alakjukat is.

FORRÁSNYELVBEN	MAGYARBAN
step (angol)	sztepp
crêpe (francia)	krepp
Stop (német)	stop (kiejtésben <i>stopp</i>)
plus (latin)	plusz (kiejtésben <i>plussz</i>)
Blick (német)	blikk
broche (francia)	bross
frisch (német)	friss

- a) Mit tudtok megállapítani a szótagszámról és a magánhangzóról ezekben a szavakban?
- b) Milyen változáson ment keresztül a szó a magyarban? Segít, ha hangosan kiejtitek a magyar szavakat!

- c) Gondoljatok vissza az *asztal*, *karácsony*, *palacsinta* szavak történetére! Az ott tanultak alapján milyen alakokat várnátok a fenti jövevényszavakban?

Pl. *friss* helyett *firiss*, ...

.....

- d) Mit tudunk meg a régi szabályról az újabb jövevényszavak alapján?

.....

Az a hangtani szabály, amely évszázadokkal ezelőtt minden szó eleji mássalhangzó-torlódást valamilyen módon felbontott („megjavított”), már jó ideje megszűnt működni a nyelvben. Ezt bizonyítja az a nagyszámú jövevényszó (számuk néhány százra tehető), amelyekben az ilyen torlódások már javítás nélkül megmaradhattak.

Ugyanakkor a 9. feladatban látott példákban elkezdett működni egy újabb szabályszerűség: ez az egy szótagú jövevényszavakban, amelyek rövid magánhangzót tartalmaztak, megnyújtotta az utolsó mássalhangzót. Ez a jelenség ma is számos példán megfigyelhető, nemcsak jövevényszavakban, hanem például rövidítésekben, márkanevekben (*Ci[ff]*, *Bre[ff]*) stb.).

10. Töltsétek ki a kilépőkártyát!

KILÉPŐKÁRTYA

1. Rendszerezd a modul feladatait aszerint, hogy milyen jellegű hangtani változást figyeltél meg benne! Lehet olyan feladat, amelyet több helyre kell beírnod.

a) magánhangzókat érintő változások: .....

b) mássalhangzókat érintő változások: .....

c) nyelvrokonsággal kapcsolatos kérdések: .....

d) szótaggal kapcsolatos kérdések, szótagszerkezetet érintő változások: .....

e) egyéb: .....

f) Volt olyan feladat, amely egy régebbi szabály megváltozását is tárgyalta. Melyik volt ez? ..

.....

2. Számomra a hangtani változások közül ez volt a legérdekesebb: .....

.....

Ez az anyagrész volt a legkevésbé érdekes: .....

.....

A modulban volt olyan anyag, amit nehéz volt megérteni, mert: .....

.....

.....

A legkönnyebben ezt a részt tudtam megérteni: .....

.....

Ezt a részt még mindig nem értem, mert: .....

.....

.....

Erről a hangváltozásról szeretnék még többet megtudni: .....

.....

MELLÉKLET

A magyar mássalhangzók képzési tulajdonságai (a 6. osztályban tanult hangtani anyag ismétlése)

Függőlegesen a mássalhangzók képzési módját, vízszintesen a képzés helyét ábrázoltuk. Ahol párba vannak állítva a mássalhangzók, ott az első helyre írt hang zöngétlen, a második zöngés.

	AJAK	AJAK-FOG	NYELV-FOG	NYELV- ELÜLSŐ SZÁJPADLÁS	NYELV-HÁT- SÓ SZÁJ- PADLÁS	GÉGE
ZÁRHANGOK	p, b		t, d	ty, gy	k, g	
RÉSHANGOK		f, v	sz, z	s, zs		h
ZÁR-RÉSHANGOK			c (dz)	cs, dzs		
ORRHANGOK	m		n	ny		
OLDALSÓ HANG			l			
PERGŐHANG				r		
FÉLMAGÁNHANGZÓK				j		

A magyar magánhangzók képzési tulajdonságai (a 6. osztályban tanult hangtani anyag ismétlése)

A függőleges irány a nyelv függőleges (fel-le) irányú mozgásának és az állkapocs nyíltságának megfelelő képzést jelöli, a vízszintes irány pedig a nyelv vízszintes (előre-hátra) irányú mozgásának megfelelő képzést. Ahol párban vannak a magánhangzók, az első mindig a rövid, a második a hosszú változatot jelenti.

	ELŐL KÉPZETT/ELÜLSŐ		HÁTUL KÉPZETT/HÁTULSÓ	
	KERÉKÍTETT/ KERÉK	KERÉKÍTET- LEN/NEM KERÉK	KERÉKÍTETT/ KERÉK	KERÉKÍTET- LEN/NEM KERÉK
ZÁRT	ü, ű	i, í	u, ú	–
FÉLIG ZÁRT	ö, ő	é	o, ó	–
NYÍLT	–	e	a	á

2. ALAKTANI ÉS MONDATTANI VÁLTOZÁSOK

A következő feladatokban azt figyelhetjük meg, hogy milyen összefüggés van egy nyelvben lezajló különféle változások között. Az érdekesség kedvéért ezúttal nemcsak a magyar nyelv történetéből látunk majd példákat.

A legrégebbi magyar szöveg, a *Halotti beszéd és könyörgés* példáin megvizsgáljuk, hogy kb. 1000 évvel ezelőtt mennyire más volt még a magyar nyelv alaktani és mondattani rendszere.

Végül látunk majd példát egy, a mai nyelvben zajló alaktani változásra. Szeretnénk, ha ennek tanulmányozása után jobban tudnátok figyelni arra, hogyan változnak bizonyos dolgok a nyelvben, és akár saját példákat is gyűjtenétek.

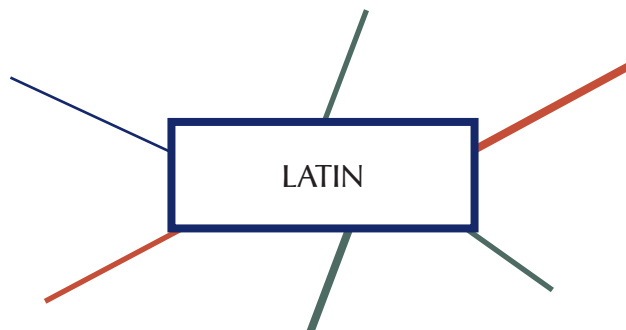
1. Alaktan vagy mondattan?

Az alábbi magyar nyelvi jelenségekről dönts el, hogy szerinted inkább az alaktan vagy inkább a mondattan körébe tartoznak-e!

- a) a főnevek többes számának alakja (ház ~ házak)
- b) az igék múlt idejének alakja (lát ~ látott)
- c) a magyarban a névelő sosem állhat a mondat legvégén
- d) igekötős igék tagadásakor az igekötő elválik az igétől (elolvasta ~ nem olvasta el)
- e) a különböző toldalékok sorrendje a szótó után (ház-ak-ban)

2. Honnan ismerős?

A pókhálóábrába írjatok be minél több dolgot, ami a *latin* szóról eszetekbe jut!

3. A latin és az olasz

- a) Megadtuk néhány római nevezetesség egykori latin és mai olasz elnevezését. Milyen rendszeres eltérést tudsz megfigyelni a latin és az olasz alakok között? (Elsősorban a végződésekre koncentrálj!)
Ennek alapján találd ki, hogy mi a mai neve a *Forum Romanum*-nak és a *Colosseum*-nak!

LATIN ALAK	OLASZ ALAK
Circus Maximus	Circo Massimo (ejtsd: csirko másszimo)
Capitolium	Campidoglio (ejtsd: kapidoljo)
Palatinus	Palatino
Colosseum	
Forum Romanum	

AZ ALÁBBI ELTÉRÉST TUDTAM MEGFIGYELNI:

A latin alakban .....

.....

Az olasz alakban .....

.....

A Római Birodalom bukása után annak egyes területein két-három évszázad alatt a latin nyelvnek újabb, egymástól különböző változatai alakultak ki. Ezeket ÚJLATIN NYELVEKNEK nevezzük, és közéjük tartozik többek között a francia, az olasz, a spanyol és a román.

Az újlatin nyelvek számos vonásban eltérnek a latintól. Az olaszban például kialakult egy olyan hangtani szabály, amely tiltja a mássalhangzóra végződő szavakat. Ennek következménye az is, hogy az előző feladatban látott latin -us, -um végzések helyett az olaszban általában -o végződést találunk.

- b) Mi történt a latin végzésekkel az olaszban?

	LATIN ALAK	OLASZ ALAK
Alanyeset	<i>lupus</i>	<i>lupo</i>
Tárgyeset	<i>lupum</i>	
Birtokos eset	<i>lupi</i>	
Részes eset	<i>lupo</i>	
Ablativus ¹	<i>lupo</i>	

1 Ennek az esetnek nincs magyar neve, többféle szerepe is lehetett

c) Alakítsatok 3-4 fős csoportokat!

Olvassátok el figyelmesen az itt látható, nagyjából azonos jelentésű olasz és latin mondatokat glosszájukkal és fordításukkal együtt!

Válaszoljatok közösen a kérdésekre!

Segítségül: az olaszban a BEFEJEZETT PARTICÍPIUM (BEF. PART.) körülbelül az angol és német igék harmadik alakjának felel meg.

Akárcsak az angolban vagy a németben, a segédigék itt is olyan ragozott igealakok, amelyek önmagukban nem fejeznek ki eseményt, állapotot, folyamatot stb.

OLASZ

Il lupo ha lacerato l' agnello.

a farkas segédige E/3. széttép BEF. PART. a bárány

'A farkas széttépte a bányát.'

L' agnello ha lacerato il lupo.

a bárány segédige E/3. széttép BEF. PART. a farkas

'A bárány széttépte a farkast.'

L' agnello, il lupo lo ha lacerato.

a bárány a farkas az TÁRGYÉSET segédige E/3. széttép BEF. PART.

kb. 'A bányát, azt széttépte a farkas.'

LATIN

Lupus agnum laceravit.

Farkas ALANYÉSET bárány TÁRGYÉSET széttép MÚLT IDŐ E/3.

'A farkas a bányát széttépte.'

Agnum laceravit lupus.

Bárány TÁRGYÉSET széttép MÚLT IDŐ E/3. farkas ALANYÉSET

'A bányát széttépte a farkas.'

Agnum lupus laceravit.

Bárány TÁRGYÉSET farkas ALANYÉSET széttép MÚLT IDŐ E/3.

'A bányát a farkas széttépte.'

Lupus laceravit agnum.

Farkas ALANYÉSET széttép MÚLT IDŐ E/3. bárány TÁRGYÉSET

'A farkas széttépte a bányát.'

- (1) A csoport minden tagja említsen meg legalább egy különbséget, amit a két nyelv nyelvtana között észrevett! Figyeljete az egyes végződésekre, a szavak alakjára, sorrendjére stb.!
- A feladatmegoldás végén egyeztetsetek a többi csoporttal: ők találtak olyan jellegzetességet, amelyet ti nem vettetek észre?

- (2) Hogyan jelöli az olasz a mondat tárgyi részét? Hogyan jelöli a latin?
Hol áll az ígéhez képest a tárgyi rész a latinban és az olaszban?

- (3) Mi okozza szerintetek azt, hogy a latinban nagyobb a szórend variációs lehetősége, mint az olaszban?

- d)** Összegezzétek a többi csoporttal együtt a tapasztalataitokat!
Mit gondoltok az alábbi állításról?

„Az olasz nyelv sokkal egyszerűbb, mint a latin.”

Keressetek érveket, példákat az állítás mellett és ellen!

Mondjatok néhány példát olyan jelenségre, amelyben az olasz egyszerűbb, mint a latin, és olyanra, amelyben az olasz bonyolultabb, mint a latin!

Gondoljatok arra, hogy melyik nyelvben mit lenne könnyebb és mit nehezebb megtanulni!

ÉRVEK MELLETTE	ÉRVEK ELLENE

- e)** Olvassátok el az alábbi ismeretterjesztő szöveget! Húzzátok alá benne az érveket, amelyeket ti is használtatok a fenti megbeszélés során!

A latinban a főneveknek és a mellékneveknek számos különböző esetvégződésük lehetett (az alanyesetet is beleértve), de ezeket az újlatin nyelvek egyike sem őrizte meg. A mai olaszban (franciában, spanyolban) a főneveknek egy egyes számú és egy többes számú alakjuk van. Mivel az olaszban már nincs különbség az alanyi rész és a tárgyi rész alakja között (például a

farkas esetében mind a kettő *lupo*), ezért a kettő közti különbséget mondattani eszközökkel fejezik ki. Így például az olaszban az alanyi rész általában megelőzi, a tárgyi rész pedig követi az igét. A latinban nem volt szükség ilyen szórendi megkötésre, mert a tárgyi résznek külön végződése volt.

(Ez persze nem azt jelenti, hogy a latinban a szórendnek semmiféle szerepe nem volt: a szórendi különbségek együtt járhattak árnyalatnyi jelentésbeli eltérésekkel, de ezekről viszonylag keveset tudunk.)

A fenti példa is mutatja, hogy az alaktani és a mondattani változások sokszor szorosan összefüggenek, egy alaktani változás gyakran együtt jár valamilyen mondattani átalakulással. Azokban a nyelvekben, amelyekben a szavaknak kevesebb alakjuk van (például hiányoznak az esetragok, személyre utaló végzések), általában szigorúbb szórendet figyelhetünk meg, azokban pedig, amelyekben többféle szóalak van, szabadabb a szórend. Mindazonáltal nem mindig tudjuk megmondani, hogy az esetvégzések eltűnése vont-e maga után a kötöttebb szórendet vagy a szórend rögzülése tette-e feleslegessé bizonyos esetvégzések használatát.

Az egyszerűbb nyelv – bonyolultabb nyelv megkülönböztetés nyelvészeti szempontból nem értelmezhető. Egy nyelvnek lehet rendkívül szegény az esetrendszer, de gazdag a hangrendszer vagy a mondattana: az angolban például nincsenek esetvégzések, viszont majdnem kétszer annyi magánhangzója van, mint a magyarnak. Természetesen egyes nyelvek lehetnek könnyebben tanulhatók egy bizonyos másik nyelv beszélője számára, mint mások, de ez inkább a két nyelv viszonyával, hasonlóságaival és különbségeivel függ össze.

4. Az alábbi mondatok a legrégebbi összefüggő magyar szövegből, a *Halotti beszéd és könyörgés*ből valók:

(a) a kódexben található változatban,²

(b) egy mai latin betűs átiratban (ami azt mutatja, hogy nagyjából hogyan kellett abban az időben kiejteni a szöveget) és

(c) egy mai értelmezésben.

Olvasd el figyelmesen mind az öt részletet, majd válaszolj a kérdésekre! Nagyon fontos, hogy a mai nyelvre fordított változatot is elolvasd!

1.

odutta vola neki paradifumut hazóá.

adutta valá neki paraadicsumot házoá.

adta neki a Paradicsomot háznak / házként.

2.

Engede urdung intetvinec.

Engedé ürdüng intetüinek.

Engedett az ördög kísértésének.

² A kódexben megmaradt kéziratról kiselőadás keretében hallhattok majd a nyelvemlékekről szóló órákon. A kézirat képe addig is megtekinthető az alábbi weboldalon: <http://mek.oszk.hu/01900/01905/html/index1826.html>

3.

kí nopun emdul oz gimilf twl. halalnec halaláál holz.

ki napon emdöl az gyimilcstúl, halálnec halaláál holsz.

Amelyik napon eszel azon (abból a) gyümölcsből, halálnak halálával halsz.

4.

Ef oz gimilfnec wl keferuv uola vize.

És az gyimilcsnek úl keserüü vala vizë.

És azon (annak a) gyümölcsnek olyan (túl) keserű volt a vize (leve).

5.

ef evec oz tiluvt gimilftwl.

és évék az tilvot gyimilcstúl.

És evett azon (abból a) tiltott gyümölcsből.

a) Melyik bibliai történetről van szó az idézetekben?

-----

b) Hasonlítsd össze az 1–2. részletet a 3–5. részlettel! Mindegyikben aláhúztunk egy-egy névszói szerkezetet. Az eltérő esetvégződésekén kívül milyen szembeötlő különbséget tudsz felfedezni?

-----

c) Minek felel meg a 3., 4. és 5. részletben az *az* szó? Figyelj a mai fordításra!

-----

d) Idézd fel a *Halotti beszédben* is szereplő bibliai történetet! A történet alapján indokold meg az előző kérdésre adott válaszodat! Segítségül: vesd össze az alábbi két mondat értelmét:
Ne egyél a gyümölcsből! ~ *Ne egyél abból a gyümölcsből!*

-----

e) Körülbelül hogyan hangozna a *Halotti beszéd* nyelvén az alábbi mondat?
És a gyümölcsnek keserű volt a leve.

-----

f) Az alábbi idézet Zrínyi Miklós *Szigeti veszedelem* című eposzából való, az 1640-es évekből.
Vagyon fogyatkozás verseimben, de vagyon mind az holdban, mind az napban, kit mi eclipsisnek³ hivunk.

3 Eclipsis: nap- vagy holdfogyatkozás

Milyen szerepe van ebben a mondatban az *az* szónak?

Honnan lehet ezt felismerni?

Miért hat a mai ember számára régiesnek az alábbi két szerkezet?
az holdban, az napban

A finnugor nyelvek majdnem mindegyikére jellemző, hogy nem használnak névelőt. A magyar névelők kialakulása a magyar NYELVEN BELÜLI, független fejlemény (azaz külső hatás nélkül ment végbe). A *Halotti beszéd és könyörgés*ben (keletkezett 1195 körül), de még az egy évszázaddal később írt *Ómagyar Mária-siralomban* (1290 és 1310 között) sem találunk névelőket. A határozott névelő *az* alakja a távolra mutató *az* névmásból fejlődhetett ki valamikor a XIV–XV. század folyamán. A mássalhangzóval kezdődő szavak előtti *a* alak (pl. *a hold*) jóval később alakult ki.

A határozatlan névelő (*egy*) valamivel később, a XV. században jött létre az *egy* számnévből.

5. Az alábbi példák alapján próbáld megfogalmazni, hogy mi az egyik fő formai különbség a magyarban a todalékok és a névutók között!

-BAN	ALATT
ház-ban	ház alatt
kéz-ben	kéz alatt
ágy-ban	ágy alatt
kő-ben	kő alatt

a) Hányféle alakja van a *-ban* todaléknak?

-----

b) Mitől függ, hogy melyik alakját választjuk?

-----

c) Hányféle alakja van az *alatt* névutónak?

-----

d) Befolyásolja-e a névutó alakját az előtte álló névszói szerkezet? Ha igen, hogyan?

-----

e) A *felett* (*fölött*) névutónak két különböző alakja használatos. Mitől függ, hogy mikor melyik alakot használjuk? Ennek ismeretében módosítanod kell a d) kérdésre adott válaszodat?

-----

6. Néhány viszonyrag eredete

Figyeld meg az alábbi szövegrészekben (*Halotti beszéd és könyörgés*) az aláhúzott végződéseket!

1.

halalnec halaláál holz.
 halálnek halaláál holsz.
 Halálnak halálával halsz.

2.

ef veteve wt ez muncaf világbele.
 és vetevé űt ez munkás világ belé.
 És vetette őt ebbe a munkás világba.

3.

ef levn halalnec ef puculnec feze.
 és lëün halálnek és pukulnek fëszë.
 És lett (a) halálnak és (a) pokolnak martaléka.

4.

ef oggun neki munhi uruzagbele utot. ef mend iovben rezet.
 és adjon neki münyi uruszág belé utat, és mënd jouben részët!
 És adjon neki a mennyországba utat, és minden jóban részt.

a) Mi a szokatlan az alábbi alakok kiejtésében? Mi lenne a mai kiejtés?
halálnek, pukulnek, jouben

-----

b) Az *uruszág belé* > *uruszágbe* példa alapján mit tudsz elmondani a *-ba/-be* végződés eredetéről?

Néhány viszonyragról tudjuk, hogy régebben inkább a névutókhöz hasonlítottak. Egy idő után már „hozzáragadtak” az előttük álló névszóhoz, mintha ragok lennének, de a magánhangzó-harmóniában még nem vettek részt, ezzel mintegy őrizve névutói természetüket. Később aztán a magánhangzó-harmónia átterjedt ezekre a toldalékokra is: így ma már nem azt mondjuk, hogy *pokolben*, hanem *pokolban*.

A mai magyarban is van olyan toldalék, amelyik névutóból lett viszonyraggá, de nem terjedt ki rá a harmónia. Ilyen pl. a *-kor*: *hatkor*, *ötör*, *hétör*, és nem **ötör*, **hétör*. Természetesen nem tudjuk megmondani, hogy néhány évszázad múlva is egyalakú lesz-e ez a toldalék vagy kialakulnak az elől képzett változatai is.

A fentiekből látható, hogy az alaktani változások nemcsak a mondattantól nem választhatók el, de általában a hangtani jelenségekkel is összefüggenek.

7. Egy ma zajló változás

- a) Hogyan tennéd többes számba az alábbi mondatokat?
Megoldásaidat hasonlítsd össze a padtársadéval!

Ez a fiú nem kiszámítható. → Ezek a fiúk nem .....

Ez már várható volt. → Ezek már .....

A lemez letölthető erről az oldalról. → A lemezek .....

Már észrevehető bizonyos javulás. → Már ..... bizonyos javulások.

A bekeretezett rész megtanulandó. → A bekeretezett részek .....

- b) Az alábbi szavakat is ugyanazzal a többesszám-végződésel látnád el, mint a fentieket?

az alvó → .....

a mellettem ülő → .....

a hazudozó → .....

- c) Milyen szövegkörnyezetben tudnád elképzelni az alábbi többes számú alakokat? Foglald őket mondatba!

Ha valamelyik alak egyáltalán nem elfogadható számodra, és nem tudsz vele mondatot alkotni, akkor jelöld meg!

Azt is jelöld, ha szerinted a két alak között nincs jelentésbeli különbség, vagy ha a páros egyik tagjának több jelentése is van, a másiknak meg csak egy!

uralkodók ~ *uralkodóak*

1. ....

2. ....

lakó ~ lakóak

3. ....

4. ....

fülbemászó ~ fülbemászóak

5. ....

6. ....

elfogadható ~ elfogadhatóak

7. ....

8. ....

Az utóbbi 1-2 évtizedben a *-ható/-hető*, *-andó/-endő*, illetve néhány esetben *-ó/-ő* végű melléknév és melléknévi igenevek régebben használt többes számú alakja mellett megjelent egy újabb toldalékolási mód is: *olvashatók* mellett már létezik (sőt, talán már gyakoribb is) az *olvashatóak*. Nem alkalmazható azonban az új szabály azokra a szavakra, amelyek eredetileg melléknévi igenevek voltak, de aztán főnevesültek (*igazgató*, *bérlő*, *sütő* stb.).

A fenti feladat is jól mutatja, milyen nehéz a nyelvi változást folyamatában megfigyelni és leírni. A szókincs alakulása viszonylag jól észlelhető, de az alaktani, mondattani változásokat általában csak akkor tudjuk leírni, ha már lezajlottak. Ez azzal van összefüggésben, hogy még a leggyorsabban lezajló változáshoz is legalább évtizedek szükségesek: nem lehet megadni egy olyan időpontot, amely előtt egy bizonyos dolgot még másképpen fejeztek ki, mint utána. Előre megjósolni a nyelvi változások kimenetelét lehetetlen: nem tudjuk megmondani, hogy a többes szám alkotásának a fenti példában bemutatott változása teljesen ki fog-e terjedni a folyamatos melléknévi igenevekre is vagy sem.

8. Olvasd el az alábbi mondatokat!

1. A tegnap lemondott újságfizetés helyett másikat kaptunk.
2. A tegnap lemondott kormány tagjai közt 35 évnél fiatalabbak is voltak.
3. Az egy nap alatt két mérkőzést lejátszott csapat másnap nem tudta hozni a formáját.
4. A 2004-ben készült film elnyerte a fesztivál különdíját.
5. A kislányt elgázolt autó sofőrjét őrizetbe vették.
6. Az úttesten átszaladt kislányt majdnem elütötte a villamos.
7. A minden könyvet elolvasott fiú végül kitűnőre vizsgázott.

- a) Van-e közöttük olyan, amelyik furcsán hangzik számodra? Karikázd be a számát! Hasonlítsd össze a padtársaddal, hogy ugyanazokat a számokat karikázta-e be!

b) Ha van olyan köztük, ami neked furcsán hangzik, azt hogyan fogalmaznád át?

---

c) Miben tér el az előidejű befejezett melléknévi igenév használata az alábbi két szerkezetben?

az elgázolt kislány ~ a kislányt elgázolt autó

A magyarban az előidejű melléknévi igenév eredetileg csak olyan névszói szerkezetek jelzője lehetett, amelyek az igenév által kifejezett esemény „elszenvedői”, nem pedig aktív végrehajtói. Az elszenvedőre néha a tárgyi rész utal a mondatokban (pl. *elindították a vonatot*), néha pedig az alanyi rész (*a vonat elromlott*); az előidejű melléknévi igenév mindkét fajta ige esetén az elszenvedőt jelentő névszói szerkezetben szerepelhetett jelzőként: *az elindított vonat, az elromlott vonat*.

Lásd még az alábbi példákat!

A film készül. → *a 2000-ben készült film*

A művész 1970-ben hunyt el. → *az 1970-ben elhunyt művész*

Itt ugyan a *film* a *készül* ige alanya, a *művész* pedig az *elhuny* igéé, ám azt nem állíthatjuk, hogy ők aktívan, szándékosan részt vennének a cselekvésben, végrehajtanák azt.

Az *elgázolt kislány* típusú szerkezeteknél az elszenvedő egybeesik a tárgyi résszel.

A mai nyelvben, főleg az újságnyelvben kezd elterjedni az előidejű melléknévi igenév újabb használata is. Ezt tapasztaljuk a *kislányt elgázolt autós* szerkezetben is. Itt az elütés elszenvedője a *kislány*, nem pedig az *autós*, tehát az eredeti szabály szerint az *elgázolt* csak a *kislányt* jelölő névszói szerkezetben lehetne jelző.

9. Házi feladat

Gyűjtsetek példákat a befejezett melléknévi igenév újabb használatára televízióból, rádióból, újságokból!

---

10. Töltsd ki a kilépőkártyát!

KILÉPŐKÁRTYA

1. Milyen példákkal mutattuk meg, hogy az alaktani és mondattani változások gyakran összefüggenek?

-----

2. Találkoztál olyan anyaggal ebben a modulban, amelyről ezelőtt semmilyen ismereteid nem voltak vagy valamit másképp tudtál? Ha igen, mi volt az?

-----

3. Melyik állítást érzed igazabbnak? Húzd alá!

Ezután jobban oda fogok figyelni arra, hogyan használják az idősebbek és a fiatalabbak például az -ó/-ő végű melléknevek többes számát.

vagy

Eddig sem tudtam semmi ehhez hasonlóat megfigyelni, és szerintem ezek után sem fogok erre több figyelmet fordítani.

4. Nevezd meg, hogy mi tetszett legjobban és mi legkevésbé ebben a modulban!

-----

5. A modulban tanultak között volt olyasmi, amit más tárgyaknál (történelem, idegen nyelv) tudsz hasznosítani? Ha igen, mi volt az?

-----

3. A JELENTÉSVÁLTOZÁS

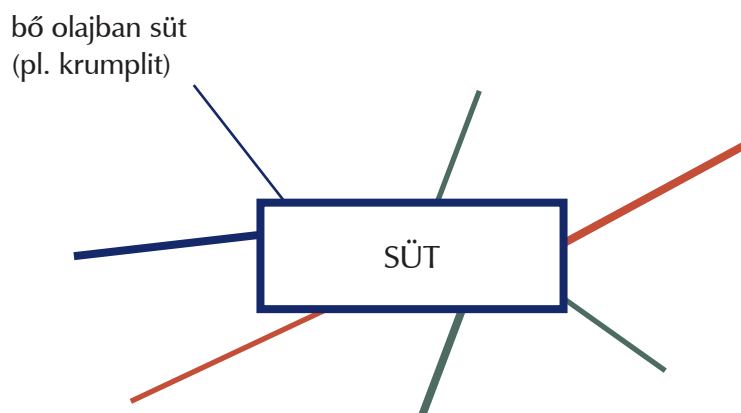
Irodalmi tanulmányaitok során a költői eszközök kapcsán tanultatok már a metaforáról és a metonímiáról. Ebben a modulban azt fogjuk látni, hogy a metafora és a metonímia gyakran a jelentésváltozásnak is alapja. A példák megfigyelése után remélhetőleg egyszerűbben fel tudjátok ismerni ezeket a jelenségeket nemcsak az irodalmi, hanem a hétköznapi szövegekben is.

Látni fogjuk azt is, hogy a jelentés változása nemcsak egy nyelven belül történhet meg, hanem a szókölcsonzés során is. Erre az ismeretre szükségetek lehet az idegen nyelvek tanulásakor.

Végül otthoni projekt munkában elsajátíthatjátok *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótárának* használatát is.

1. Egészítsd ki a pókhálóábrát!

Gondolkozz el, hogy hányféle különböző jelentése lehet a *süt* igének! Hány különböző helyzetben tudod használni? Gondolj arra, hogy például azokat az ételeket, amelyeket sütni szoktunk, milyen változatos módokon készítjük el (olajban, roston stb.)! Ne felejtsetd el, hogy nemcsak a konyhaművészettel kapcsolatos dolgokra használjuk ezt az igét!

A JELENTÉSBŐVÜLÉSnek nevezett folyamat a jelentésváltozások egyik leggyakoribb fajtája. Ennek során egy szó jelentése úgy módosul, hogy a dolgok, jelenségek, cselekvések stb. újabb csoportjára is kezd kiterjedni, miközben az eredeti jelentése is megmarad. A *süt* ige jelentésének egy része (kb. 'valamit hővel kezel') áttért a haj megformázására is, így jöttek létre a *hajsütés*, *haját besüt* kifejezések.

Az angolban például a *holiday* eredeti jelentése 'szent nap' volt, és kifejezetten csak egyházi ünnepekre használták. Ma már viszont bármilyen munkaszüneti nap *holiday*, sőt a 'szabadságra megy' jelentésű kifejezésben is ez a szó szerepel.

2. Figyeljétek meg a következő szóösszetételeket, kifejezéseket, melyek szintén jelentésbővüléssel keletkeztek!

láb → asztalláb, székláb, az ágy lába, a hegy lába, ...

nyelv → harangnyelv

gerinc → hegygerinc

fej, fő → asztalfő, kormányfő, családfő, ...

a) Mi az alapja ezekben az esetekben a jelentés kiterjesztésének?

-----

b) Melyik a költői képeknek az a fajtája, amelyik ugyanezzel a „módszerrel” él?

Az előző feladatban szereplő példák a HASONLÓSÁGON ALAPULÓ (azaz METAFORIKUS) jelentésváltozást illusztrálták. A hasonlóság lehet funkcióbeli vagy alaki. A költészetből már ismeritek ezt a jelenséget: a metafora ugyanis úgy jön létre, hogy a szerző alkalmilag megváltoztatja egy kifejezés jelentését.

Egy másik gyakori, bár nehezebben felismerhető jelentésbővülés valamilyen KAPCSOLATON vagy ÉRINTKEZÉSEN ALAPUL. A kapcsolat, amely ilyenkor a jelentésbővülés alapjául szolgál, lehet tér- vagy időbeli, rész–egész viszony, ok-okozati kapcsolat stb. Például a *nyelv* szó eredetileg csak a testrészt jelentette, aztán jelentése kiterjedt a 'beszédre', majd a 'nyelvi rendszerre' is. Az ok érthető: a *nyelv* az egyik legfontosabb beszédszerv, amely részt vesz a beszéd létrehozásában. (Érdekesség, hogy a régi nyelvhasználatban *nyelv*nek hívták azt a hadifoglyot is, akitől értesüléseket lehetett szerezni az ellenségről. Ez is hasonló jelentésbővülés.) A *magyar* szó kezdetben az egyik honfoglaló törzs neve volt, de egy idő után az egész népet ezzel a szóval kezdték jelölni. Hasonlóképpen *Anglia* tulajdonképpen az Egyesült Királyságot alkotó egyik tartomány neve, mégis gyakran emlegetik ezen a néven az egész országot.

A költészetben is találkozhatok már ilyen jelentésátvitelen alapuló költői képpel: ez a metonímia. Pl. „*a sarkon reszket egy zörgő kabát, / egy ember...*” (József Attila: *Téli éjszaka*). Ezért az átvitelen alapuló jelentésbővülést METONIMIKUS jelentésbővülésnek nevezzük.

3. Olvasd el Heltai Gáspár¹ alábbi fabuláját (állatmeséjét)!

A KAKASRÓL ÉS GYÖNGYRŐL

Egy kakas a szeméten vakargatván keres vala mit enni. És találta egy szép gyöngyöt. Látván kedig² azt mondá: „Bezzek szép fénes állatot találtam. De metszek [mit érek] vele? Nem adnék egy árpaszömet rajta.”

1 Heltai Gáspár (?–1574) protestáns lelkész, fordító, prózaíró. Legismertebb műve az Ezópus (Aiszóposz) állatmeséi nyomán készült *Száz fabula*.

2 pedig

ÉRTELME

A bölcs Ezópus e fabulával megcsúfolja a tudatlan és goromba népeket, kik semmi írást avagy egyéb szép mester és bölcs dolgokat nem tanoltanak, és miérthogy³ ítélet nélkül valók, nem tudják azokat megböcsülni. [...]

Mint a szebeni szőcs mondja volt, midőn a szép török lovat dicsírik volt előtte: „Bizony szép és kellemes marha volna, ha ködment tudna csinálni. De nem tud! Mire való ez okaért?”

(Első fabula)

a) Mit neveznek *állatnak*, illetve *marhának* ebben a fabulában?

állat: .....

marha: .....

b) Az alábbiakban további fabulákból vettünk részleteket.

– És a szép asszonyi állatok mint veszik csókolásodat? (Huszonkilencedik fabula)

– Ártalmasb állat nincsen hipokritánál⁴ és hízelködénél. (Tizenharmadik fabula)

– A nemes és szép asszonyállatoknak szép piros orcájokra⁵ ülek⁶. (Huszonkilencedik fabula)

– [A keselyű a rókának] „Mit csácsogsz? Nem gondolok teveled, holott⁷ látom, hogy apró marha vagy. Nem tartok tetőled semmit.” (Tizenegyedik fabula)

– Nem szeretem a disznókat, mert rút, ondok állatok. (Hetvenegyedik fabula)

– A légy előltalálá a hangyát, és pirongatni kezdé azt, és magát hányván, mondá: „Micsoda apró rút marha vagy te?” (Huszonkilencedik fabula)

– [A macska a kakasnak] *Kiáltásodnak soha nincsen vége. Éjjel sem ember, sem egyéb lelkes állat nem nyughatik tőled.* (Hetvenkilencedik fabula)

Próbáld meg összefoglalni a fenti idézetek alapján, hogy mit jelentettek a szövegek keletkezésekor (a XVI. század második fele) a *marha* és az *állat* szavak! Milyen mai szavakat használnál helyettük ezekben a szöveggörnyezetekben?

marha: .....

állat: .....

Ma így mondanánk:

A nemes és szép asszonyállatoknak...

.....
„Micsoda apró rút marha vagy te?”

3 mivel, mivelhogy

4 képmutató

5 orcájukra, arcukra

6 ülök

7 itt: mivel

Éjjel sem ember, sem egyéb lelkes állat nem nyughatik tőled.

c) Mit gondolsz, az eredeti jelentés szűkebb vagy tágabb volt a mainál?

Az előbbi feladatban a jelentésváltozás egyik fő fajtájával ismerkedtetek meg. A mai magyarban mind a *marha*, mind az *állat* szó szűkebb értelemben használatos, mint kb. 500 évvel ezelőtt. Ezt a fajta jelentésváltozást JELENTÉSSZŰKÜLÉSnek nevezzük.

Az angol nyelv történetében ugyanerre a változástípusra példa a *meat* szó, amely régebben bármilyen ételt jelenthetett, ma már csak 'hús' értelemben használják.

Szinte bármely jelentésmódosulásról, így a jelentésszűkülésről is elmondható, hogy nemcsak egy nyelven belül tud lezajlani, hanem a nyelvi kölcsönhatás, szókölcsönzés során is. Előfordul ugyanis, hogy egy szó jelentése az átvevő nyelvben módosul a forrásnyelvi jelentéshez képest. Az angolban a *dog* szó bármilyen fajta kutyát jelenthet, a magyarba viszont szűkebb jelentéssel került át: egy bizonyos kutyafajtára használjuk (a tacsikót például nem hívjuk *dog*-nak).

4. Az alábbi szavak mind valamelyik idegen nyelvből kerültek a magyarba. Megadtuk azt is, hogy az eredeti nyelvben mi volt a jelentésük, de ezeket összekevertük.

Vannak köztük olyanok, amelyek közvetítő nyelv útján kerültek be a magyarba, ezeknél a legvégső forrást vettük figyelembe, ezt zárójelben jelöltük.

a) Alkossatok 3-4 fős csoportokat, és beszéljétek meg, hogy melyik mai jelentés melyik eredetiből fejlődhetett!

Ahol lehet, indokoljátok a döntéseketek!

MAI MAGYAR ALAK	EREDETI JELENTÉS A FORRÁSNYELVBEN
(1) barát (szláv)	(a) kerti ház
(2) cimbora (román)	(b) ökrös szekér
(3) kioszk (perzsa)	(c) ablak, nyílás
(4) alkohol (arab)	(d) fiútestvér
(5) mázsa (ukrán – vitatott)	(e) csomó
(6) gomolya (szláv)	(f) közösség, társaság
(7) gong (maláj)	(g) szemfesték
(8) akna (szláv)	(h) vaslemez

1. .... 2. .... 3. .... 4. .... 5. .... 6. .... 7. .... 8. ....

Indoklások

- b)** Tanárokkal beszéljétek meg a helyes megoldást!
- c)** Gondolkozzatok el közösen azon, hogy mi lehetett az alapja a jelentésváltozásnak az alábbi szavak esetén!

gomolya: .....

akna: .....

kioszk: .....

gong: .....

A fenti feladatokban látottakon kívül még más típusai is vannak a jelentésváltozásnak. A szó által kifejezett értékítéletben néha „JAVULÁS” vagy „ROMLÁS” következik be. A magyarban például a *pajkos* szó kifejezetten negatív értelmű volt (kb. 'rossz erkölcsű'), de ezt ma már nem érezzük. Az angolban a *silly* régen egyszerűen 'vidám, boldog' jelentéssel bírt, ma viszont a jelentése 'buta'.

Néha egészen meglepő jelentésváltozások következnek be. A magyar *kacér* szó végső forrása a görög nyelv, amelyben a jelentése 'tisztá' volt. Ugyancsak szinte ellentétére fordult a *trágya* szó: ez latin eredetű, és 'nyalánkságot', 'csemegét' jelentett. Ugyanabból a latin szóból fejlődött ki a franciában a *draszé* szó is, amely aztán a magyarba is bekerült.

A jelentésváltozás és a szókincs folyamatos változása, cserélődése (az ún. lexikai változás) egymástól alig választhatók el. Előfordul például, hogy két szó közül az egyik azért kopik ki a nyelvből, mert jelentését átveszi a másik. Új fogalmakra, új jelentésekre gyakran új szavakat hozunk létre vagy kölcsönzünk más nyelvekből: természetesen ez is hozzájárul a szókincs változásához.

A szavak történetét, idegen szóval ETIMOLÓGIÁJÁT a hiányos adatok miatt sokszor elég nehéz követni, főleg ha a szó az írásbeliség előtti korokból származik. A magyar szavak történetét *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótárában* (TESz) találhatjuk meg.

5. Egy kis kutatás (csoportban is végezhető)

- a)** Válasszatok ki egy szócsoportot – pl. színek nevei, különböző gyümölcsök, zöldségek, virágok, halak, egyéb állatok nevei, a hét napjai, ruhadarabok stb. –, és keressétek ki az oda tartozó szavak etimológiáját a TESz-ből!

- b) Rajzoljátok meg a szócsoport családfáját, tüntessétek fel a szavak eredeti jelentését! Hívjátok fel a figyelmet (például felkiáltójellel) arra, ha valami számotokra meglepő mozzanattal találkoztok a szavak történetében! Jelöljétek különféleképpen, ha a szó finnugor eredetű, illetve ha más nyelvből kölcsönöztük!
- c) A kész rajzokat tegyétek ki a falra, hogy mindenki tanulmányozhassa őket!

4. A NYELVEMLEKÉK

A következő órák anyagának kettős célja van: egyrészt arról tanulunk, hogy mikor, milyen körülmények között keletkeztek a legrégebbi ismert magyar szövegek, illetve hogy milyen régi néhány más nép íráskultúrája, írásbelisége; gondolkodunk arról is, hogy miért tulajdonítunk olyan nagy nyelvészeti és kultúrtörténeti jelentőséget a régről ránk maradt szövegeknek. Másrészt néhány híres és régi magyar nyelvemlék példáján keresztül alkalmazhatjátok mindazokat az ismereteket, amelyeket az előző órákon elsajátítottatok a nyelvi változásokkal kapcsolatban.

A csoportos projekt munka során pedig kicsit részletesebben tanulmányozzátok majd egy-egy régi kézirat, kódex szövegét és történetét.

1. Írástörténeti kvíz: tippeljétek!

- a) Az alábbi nyelvek közül szerintetek melyik rendelkezik a legrégebbi írásos emlékekkel?

arab, angol, japán, kínai, magyar, latin

- b) Az alábbi anyagok közül melyiket vagy melyikeket nem használták általánosan írásfelületként a papír feltalálása előtt?

állatbőr, kisimított pálmalevél, kő, teknőspáncél, selyem, üveg, csont, agyag

- c) Tippeljétek meg, hogy milyen régi az első magyar nyelvű szerelmes levél, amiről tudomásunk van!

- d) Tippeljétek meg, melyik században keletkezett az első teljes, magyar nyelven íródott könyv (kódex)?

- e) Milyen anyagból készültek a pergamenek?

- f) Emlékezzetek vissza arra, amit a finnugor nyelvrokonságról tanultatok! Soroljatok fel olyan szó-csoportokat (nem szavakat!), amelyek arra utalnak, hogy a magyar és a finn közös eredetű! (Azaz mik tartoznak a finnugor alapszókincsbe?)

A ma is beszélt nyelvek közül minden valószínűség szerint a KÍNAINAK van a legmesszebbre visszanyúló írásbelisége: a legrégebbi kínai emlékek a Kr. e. 2. évezredből maradtak ránk.

A nyelvek történetében is elkülöníthetünk korszakokat, de ezek nem felelnek meg különböző „fejlettségi” szinteknek. Ahogyan történelmi ókornak azt a legkorábbi periódust nevezzük, amelyről már vannak írásos feljegyzések, egy nyelvben az „ókor” az a kor, amelyből a legrégebbi írott emlékek ránk maradtak (lásd óangol, ószláv, ógörög, ómagyar stb.).

Az ŐSMAGYAR kort (amelyből tehát nincsenek a nyelv történetének kutatásához szükséges írásos emlékeink) gyakran „nyelveléktelen kornak” is nevezik. A nyelvveléktelen kor nyelvtörténetéről is vannak azonban bizonyos ismereteink és feltevéseink. Ezeket leginkább a rokon nyelvekkel való összehasonlítás révén nyerjük, vagy azoknak a nyelveknek a történetéből, amelyekkel a magyarok a nyelvveléktelen korban érintkezésbe kerültek (pl. egyes török nyelvű népek).

A magyar nyelv NYELVELÉKES KORA nagyjából a honfoglalás után egy évszázaddal kezdődik. Már I. István uralkodásának idejéből tudunk olyan oklevelekről, jogi szövegekről, amelyekben teljes magyar szavak, leginkább tulajdonnevek találhatók valamilyen idegen nyelvű szövegbe ágyazva. Ezeket a nyelvvelékeket SZÓRVÁNYEMLÉKEKnek hívjuk, mert nincs bennük összefüggő magyar szöveg, csak egy-két szó, esetleg mondatrészlet. A leghíresebb szórványemlékünk *A tihanyi apátság alapítólevele* (1055 körül keletkezett), amelynek mondatrészletei már lehetővé tették a kor magyar mondatának és alakjának vizsgálatát. Az apátság alapítóleveléből származik a legrégebbi magyar nyelvű mondatrészlet:

feheruaru rea meneh hodu utu rea, azaz 'Fehérvárra menő hadi útra'.

Néhány szórványemlék kézírata megtekinthető az alábbi internetes oldalon:

<http://www.enc.hu/1enciklopedia/fogalmi/nyelvtud/mnyelvemlek.htm>

Az első összefüggő magyar szöveg, a *Halotti beszéd és könyörgés* 1195 körül keletkezett. Az első sorban latin nyelvű szöveget tartalmazó Pray-kódexben találták meg a XVIII. században. Tekintve, hogy a legrégebbi fennmaradt magyar nyelvű szöveg, nyelvtörténeti jelentősége hatalmas, még annak tudatában is, hogy valószínűleg egy latin szöveg fordítása, tehát nem eredeti mű. Azokat a nyelvvelékeket, amelyek már összefüggő szöveget tartalmaznak, SZÖVEGEMLÉKnek hívjuk.

Az *Ómagyar Mária-siralom* 1300 körül íródott, és amellett, hogy a második legrégebbi magyar szövegemlék, a legrégebbi ismert magyar nyelvű vers. Szerzőjét nem ismerjük, a verset egy latin eredeti nyomán írta, de egyértelműen nem szó szerinti fordításról van szó. A verset 1922-ben fedezték fel az ún. Leuveni kódexben.

Érdekes a története a *Königsbergi Töredék és Szalagjai* néven ismert szövegemlékünknek: ezt ugyanis egy – valószínűleg német – könyvkötő, mivel a magyar nyelvű szöveg érthetetlen volt számára, szétvagdosta, és felhasználta más könyvek bekötésére.

Néhány európai nyelv nyelvemlékei

Az angol nyelv legrégebbi emlékei a Kr. u. VIII. századból valók, és nagyjából ugyanebből az időből ismertek bizonyos német nyelvű nyelvemlékek is. Francia nyelven az első szövegemlék 842-ben keletkezett, és a XI. századból maradtak fenn az első francia irodalmi művek, köztük a híres *Roland-éneke*. Az első olasz (és nem latin) nyelvűnek tekintett szöveg 960-ban íródott. Az orosz írásbeliség legrégebbi emléke, az *Osztomir Evangéliuma* kb. 1050 táján keletkezett. A finnugor nyelvek közül egynek sincs a magyarnál régebbi írásbelisége: míg komi (zürjén) nyelven a XIV–XV. századból maradtak fenn összefüggő szövegek, az első finn szórványemlékek az 1470-es évekből valók. A *Halotti beszéd és könyörgés* tehát egyben a legrégebbi finnugor nyelvű szövegemlék is.

2. Házi feladat

Otthon olvasd el újra az ismeretközlő és az ismeretterjesztő szöveget, majd válaszolj a kérdésekre!

- a) Állítsd időrendi sorrendbe az alábbi népeket, nyelveket aszerint, hogy milyen régi az írásbeliségük, azaz mikor keletkezett a legrégebbi ismert nyelvemlékük!

olasz, finn, magyar, orosz, francia, kínai, zürjén, angol

- b) Melyik magyar költő, író ismerhette, olvashatta az *Ómagyar Mária-siralmat*? Húzd alá! (Nemcsak egy jó megoldás lehet!)

Petőfi Sándor, Balassi Bálint, József Attila, Arany János, Ady Endre, Kosztolányi Dezső, Berzsenyi Dániel, Jókai Mór

3. Beszéljétek meg közösen az alábbi kérdéseket!

- a) A legrégebbi kínai nyelvemlékek a Kr. e. 2. évezredből valók. A legrégebbi ismert magyar nyelvemlékek a XI–XII. században keletkeztek. Történelmi ismereteitek szerint mi lehet ennek a hatalmas különbségnek az oka?

- b) Mi az oka annak, hogy az időben visszafelé haladva egyre kisebb a nyelvemlékek száma? (Ez nemcsak a magyar nyelvre igaz!)

- c) Tudtok olyan nyelvekről, amelyeknek legalább 2-3 ezer éves az írásbeliségük? Ha nem, nézzetek utána otthon!

-----

4. A Halotti beszéd és könyörgés

- a) Hallgasd meg figyelmesen a *Halotti beszéd* egy részletét tanárod felolvasásában! Miközben hallgatod, csukd be a könyvet!

- b) Most hallgasd meg újra, és közben próbálj meg leírni belőle pár szót (akár régies, akár mai alakban), amit megértettél! Hányat sikerül?

1 Keresgélhetsz az interneten, de használhatod pl. az alábbi könyvek valamelyikét is:
Fodor István (szerk.): *A világ nyelvei*. Budapest, 1999, Akadémiai Kiadó
Crystal, David: *A nyelv enciklopédiája*. Budapest, 1998, Osiris

- .....
- .....
- .....
- .....
- c) Van-e általános benyomásod a szövegről, azon kívül, hogy nagyon különbözik a mai magyartól? (Például bizonyos magánhangzók vagy mássalhangzók gyakoriak benne stb.)
Ha van ilyen, írd le!
- .....
- .....

5. Olvasd el nagyon figyelmesen a szöveget!

Látjátuk feleim szümtükhel,
mik vogymuk: isá, por és homou vogymuk. Mënyi milosztben
terömtevé elevé miü isëmüköt Ádámot, és adutta valá neki
paraadicsumot házoá. És mënd paradicsumben valou gyimilcsëktül
mondá neki élnië. Hëon tilutoá út igy fá gyimilcsëtül. Gye
mondoá neki, mérët nüm ënëik: isa, ki napon ëmdöl az gyimilcs-
tül, halálnék haláláal holsz. Hadlavá holtát terömtevé Isten-
tül, gye feledevé. Engedé ürdüng intetüinek, és ëvék az tilvot
gyimilcstül. És az gyimilcsben halálut evék.

(A Benkő Loránd-féle olvasat alapján)

- a) Mi lehet az alábbi szavak mai alakja? Próbáld meg kikövetkeztetni a szövegkörnyezetből!

isá² .....

hëon .....

tilutoá .....

igy .....

gyimilcs .....

ürdüng .....

gye .....

- b) Keresd olyan szavakat a szövegből, amelyek azóta nem vagy csak alig változtak!
- .....
- .....

2 A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára szerint bizonytalan eredetű szó, csak a *Halotti beszéd*ben szerepel, semmilyen más magyar szövegben nem találkozunk vele.

6. Dolgozz a padtársaddal!

- a) Egyikőtök megkapja a *Halotti beszéd és könyörgés* részletének mai kiejtés szerinti olvasatát, a másikótok az előző feladatban szereplő, eredeti kiejtés szerint átírt szöveget nézze! Csak a saját szövegeket olvashatjátok, a társatokét nem!

Aki az eredeti szöveget tanulmányozza, mondjon egy szót vagy kifejezést belőle, a másik pedig mondja meg, hogy van az az ő szövegében, majd cseréljétek meg az irányt!

A szomszédától így megtudott alakokat írjátok be a táblázatba! Hány szópárt tudtatok kiírni 5 perc alatt?

AZ ÉN SZÖVEGEM BEN	A SZOMSZÉDOM SZÖVEGÉBEN
(1)	
(2)	
(3)	
(4)	
(5)	
(6)	
(7)	
(8)	
(9)	
(10)	
(11)	
(12)	

- b) Tegyétek egymás mellé a két szövegváltozatot, és hasonlítsátok össze őket! Keressetek példákat különböző nyelvi változásokra (nem csak olyanokat írhattok, amiket már tanultatok)! Nem kell minden példát kiírni, csak nevezzétek meg a változást, és írjátok rá egy-egy példát!

Hangtani változások

Hány olyan szót találtak a szövegben, amely egynél több mássalhangzóval kezdődik? Vajon miért?

Mondattani, illetve alaktani változások

- c) Készíts mai magyar nyelvű, szabad fordítást az eredeti szövegrészletről! Az első néhány mondatot segítségül megadtuk, folytasd a szöveget!

Látjátok, feleim, szemetekkel, mik vagyunk: íme, por és hamu vagyunk. Mennyi kegyelemben teremtette a kezdetekben az Úr a mi őszünket, Ádámot .....

---

7. Kéziratok, kódexek az interneten

- a) Előzetes otthoni munka
Alakítsatok 3-4 fős, együttműködő csoportokat! Nézzétek meg az alábbi internetes címen a tanárotok által javasolt képet (a honlapon különböző kéziratok, ősnymtatványok, kódexek találhatóak)!

http://www.oszk.hu/hun/kincsek/cimeliak/cimeliak_index_hu.htm

A honlapon szereplő szöveg alapján készítsetek rövid képes ismertetőt (Power Point-tal) az adott ősnymtatványról, corvináról, kéziratról!

Térjtek ki az alábbi kérdésekre (természetesen attól függően, hogy a honlapon találtok-e választ ezekre):

- Mikor keletkezett (körülbelül) az adott szöveg?
- Ki a szerzője?
- Milyen nyelven íródott, milyen ábécével?
- Hol, mikor találták meg a szöveget?
- Hol található ma a kézirat?
- Miért fontos, miért érdekes a története?
- Egyéb fontos vagy érdekes tudnivalók.

b) Kivetítővel mutassátok be az ismertetőt az egész osztálynak (erre kb. 3 perc áll majd rendelkezésre)!

Ügyeljenek arra, hogy a bemutatás figyelemfelkeltő legyen, és ne tartalmazzon túl sok megjegyezhetetlen adatot, érthetetlen információt! Az ismeretlen szavakat, fogalmakat mindenképpen magyarázzátok meg!

8. Ómagyar Mária-siralom

Dolgozzatok kis csoportokban! Megkaptátok az *Ómagyar Mária-siralom* mai olvasatát, az eredeti szövegből is kaptatok egy-egy részletet vesszorokra szétvágva. Az lesz a dolgotok, hogy a mai változat segítségével összerakjátok az eredeti részletét!

9. Hallgassátok meg az *Ómagyar Mária-siralom* eredeti változatát és mai értelmezését! Felolvasás közben ellenőrizétek, hogy helyesen raktátok-e össze a szövegrésztet!

PAIS DEZSŐ OLVASATA ÉS ÉRTELMEZÉSE SZERINT

Volék sirolm tudotlon.
Sirolmol sepedik,
Búol oszuk, epedek.

Választ világumtuul –
Zsidou fiodumtuul,
Ézes ürümentüül.

Ó én ézes urodum,
Eggyen így fiodum!
Sirou anyá teküncsed,
Búábeleül kinyuhhad!

Szemem künyüel árad,
Én junhum buol fárad.
Te vérüd hullottya
Én junhom olélottya.

Világ világa,
Virágnak virága!
Keserüen kinzatul,
Vos szegekkal veretül.

Valék siralom-tudatlan.
Siralomtól süppedek,
Bútól aszok, epedek.

Választ világomtól –
Zsidó, fiacskámtól,
Édes örömentől.

Ó, én édes uracskám,
Egyetlenegy fiacskám!
Síró anyát tekintsed,
Bújából kinyujtsad (kihúzzad)!

Szemem könnytől árad,
Én keblem bútól fárad.
Te véred hullása
Én keblem alélása.

Világ világa,
Virágnak virága!
Keservesen kínzatul,
Vas szegekkal veretel.

Uh nekem, én fiom,
Ézes mézüül!
Szegényül szépségüd,
Vírüd hioll viezüil.

Sirolmom, fuhászatum –
Tertetik kiül
Én junhumnok bel bua,
Ki sumha nim hiül

Végy halál engümet,
Eggyedüm íllyen,
Maraggyun urodum,
Kit világ félljen!

Ó igoz Simeonnok
Bezzeg szovo ére;
Én érzem ez bútürűt,
Kit níha egíre.

Tüüled válnum,
De nüm valállal,
Hul így kinzassál,
Fiom, halállal.

Zsidou, mit téusz,
Türvéntelen,
Fiom mert hol
Biüntelen.

Fugva, husztuzva,
Üklelve, ketve
Ülüd.

Kegyüggyetük fiomnok,
Ne légy kegyülm mogomnok,
Ovogy halál kináal,
Anyát ézes fiáal
Egyembelü ülljétük!

Ó, nekem, én fiam,
Édes, mint a méz! (Édesb méznél?)
Szegényül szépséged,
Véred ürül (patakzik/hull) vízként.

Síralmam, fohászkodásom –
Terjed (mutatkozik) kívül
Én keblemnek belső búja,
Mi soha nem hül (enyhül).

Végy, halál, engemet,
Egyetlenem éljen,
Maradjon uracsám,
Kit világ féljen!

Ó, igaz Simeonnak
Biztos szava ére (beteljesedett);
Én érzem e bú-tört,
Mit hajdan ígére.

Elválnám tőled,
De ne volna,
Hogy így kínszatol,
Fiam, halálra.

Zsidó, mit téssz,
Törvénytelen,
Mert fiam hal
Büntelen.³

Fogva, huzogatva,
Öklelve, kötve
Ölüd.

Kegyelmezzetek fiamnak,
Ne legyen kegyelem magamnak,
Avagy halál kínjával,
Anyát édes fiával
Egyetemben öljétek!

10. Hasonlítsd össze a teljes eredeti szöveget a mai változattal!

a) Keress példákat a szövegből az alábbi nyelvi változásokra!

– Egy régen használt szót kiszorított egy másik:

-----

³ Egyes értelmezések szerint ez a mondat kérdésként is felfogható: „Miért hal meg a fiam büntelenül?”

– Egy régen használt toldalék ma már más formában használatos:

– Magánhangzó nyíltabbá vált:

-----

b) Milyen alakjai voltak

– a mai *-val/-vel* toldaléknak?

– a mai *-tól/-től* toldaléknak?

-----

11. Töltsd ki a kilépőkártyát!

KILÉPŐKÁRTYA

1. Ebben a modulban az alábbi érdekességekről hallottam, tanultam:

-----

2. Melyik nyelvemlék (-részlet) tetszett jobban? Húzd alá, és próbáld meg kifejtetni, hogy mi tetszett benne!

Halotti beszéd és könyörgés

Ómagyar Mária-siralom

-----

3. Melyik állítás igazabb? Húzd alá!

A nyelvemlékek vizsgálatakor jól tudtam hasznosítani, amit a nyelvi változásról tanultunk.

vagy

A nyelvi változásokról tanultakat alig lehetett hasznosítani a nyelvemlékek tanulmányozásakor.

4. Az alábbi anyagrészek még mindig nem érthetőek számomra, mert:

-----

5. NYELVVÁLTOZATOK A MAGYARBAN ÉS A TANULT IDEGEN NYELVBEN

SZOCIOLINGVISZTIKA

A következő néhány órán arról lesz szó, hogy az ugyanazon nyelvet használók beszéde mi-képp térhet el egymástól aszerint, hogy a beszélők milyen távol élnek egymástól, illetve asze-rint, hogy milyen társadalmi csoportokhoz tartoznak. A különböző nyelvváltozatokra idegen nyelvű (angol, német) példát is látunk majd.

1. Nyelvjárási jellegzetességek

- a) Van olyan ismerősöd, aki másképp beszél, mint te és a környezetekben élők? Idézd fel a be-szédmodját!
- b) Jegyezz le néhány jellegzetes szót, kifejezést, szerkezetet, amit használ! Írd le azt is, hogy te hogy mondanád ugyanezt!

.....

.....

.....

.....

- c) Mutasd meg a térképen, hogy hol él az illető! Természetesen határon túli területekre is gondol-hatsz.

2. Szóalakok a nyelvjárásokban

- a) Olvasd el a kapott kártyán levő szót! Kövesd a tanárod utasításait, és találd meg a szó párját!

a kapott szó: .....

ez a szó a párja: .....

- b) Ha valamelyik szónak ismeritek más nyelvjárási alakját, írjátok le azt is!

.....

- c) Szerintetek mi lehet az oka annak, hogy egy-egy dolgot különböző területeken másképp hív-nak?

.....

.....

A beszélt nyelvekre általában jellemző, hogy nem egységesek, különböző változataik vannak. A változatok lehetnek egy-egy területre vagy egy-egy társadalmi csoportra jellemzőek.

A nyelv elterjedési területének egy-egy részterületére jellemző változatokat NYELVJÁRÁSOK-nak, tájnyelvnek vagy idegen szóval DIALEKTUSOK-nak nevezünk. A nyelvészetnek a nyelvjárással foglalkozó ága a dialektológia.

A társadalmi csoportokra jellemző nyelvváltozatokat SZOCIOLEKTUSOK-nak nevezünk, ezekről később ejtünk szót.

A különböző nyelvjárások, illetve szociolektusok többféle módon térhetnek el egymástól: SZÓKINCSEBEN, ALAKTANBAN, MONDATTANBAN, KIEJTÉSBEN (HANGTANBAN) vagy ezek közül egyszerre több dologban is. A fenti feladatban szókincsbeli eltéréseket tanulmányoztatok, az alábbi feladatok pedig hangtani, alaktani, mondattani különbségekre koncentrálnak majd.

A legtöbb nyelvnek van egy úgynevezett KÖZNYELVI változata. A köznyelv nem egy területre vagy társadalmi csoportra jellemző – a különböző nyelvjárások és szociolektusok beszélői is könnyen megértik, és szükség esetén használni tudják. A mai magyar köznyelv az északkeleti nyelvjárásból alakult ki, talán ahhoz áll a legközelebb. Magyarországon bevett gyakorlat a televíziózásban, a rádióban, az újságírásban (különösen a közszolgálati – tehát nem kereskedelmi – médiában), valamint az oktatásban a köznyelvi változatot használni, bár meg kell jegyezni, hogy egyre több műsorban hallhatunk valamilyen nyelvjárást vagy szociolektust beszélőket is.

3. Figyelmesen hallgasd meg a következő hangfelvételt! Egy magyarországi nyelvjárás (Észak-Nyugat-Dunántúl) jellegzetességét figyelheted meg.

- a) Első lépésként írd le azokat a szavakat a hallott **kiejtés szerint**, amelyek számodra furcsán hangzottak!

.....

.....

- b) Mi a furcsa számodra ezekben a szavakban? Te hogyan ejtenéd ki őket?

A HALLOTT KIEJTÉS	AZ ÉN KIEJTÉSEM

- c) Használd hangtani ismereteidet! Hogyan fogalmaznád meg a különbséget hangtani fogalmakkal?

.....

.....

4. Az alábbi mondatok az egyik északkelet-magyarországi nyelvjárás egy alaktani jellegzetességét mutatják be.

- *Minél magasabb a felbontás (a pixel), annál jobb képet kapol a mélységből, és persze minél mélyebb a víz, annál többet látol.*
- *Mit csinálsz, fiam, te, nem adol Lacinak enni? Nem szedel neki, fiam?*
- *Ha ilyen rosszakat mondol mindenkinek, nem fog senki se szeretni. Meg is fogol érte szenvedni.*

- a) Gyűjts példákat: a te nyelvjárásodban mikor milyen végződése van az egyes szám második személyű jelen idejű igealakoknak? Használj hangtani fogalmakat a szabály megfogalmazásakor! Megegyezik ez a standard, köznyelvi változattal, amit például a filmekben, tévében, rádióban hallasz?

- b) Ehhez képest a fenti nyelvjárásban milyen szabály alapján történik az igei toldalékolás?

- c) Az alábbi táblázat segítségével összefoglalhatod a köznyelvi és az északkelet-magyarországi nyelvjárás közti ragozási különbséget! Töltsd ki a táblázatot igékkel, mindegyik cellában legalább két ige szerepeljen!

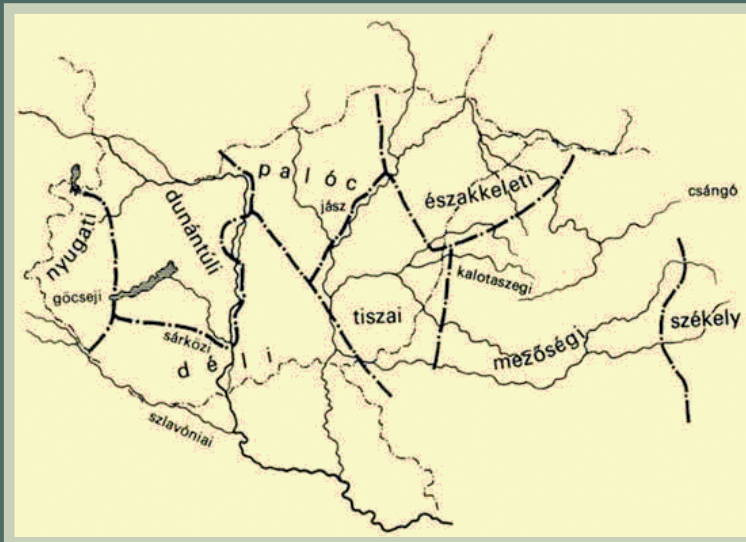
AZ IGETŐ UTOLSÓ MÁSSALHANGZÓJA	KÖZNYELVI	ÉSZAKKELET-MAGYARORSZÁGI
-l	<i>csinál-sz</i>	<i>csinál-sz</i>

Az északkelet-magyarországi nyelvjárás egyik jellegzetessége, hogy másképpen történik az igék egyes szám második személyű toldalékolása. Míg a köznyelvben elsősorban az *-sz* végződés használatos (*szed-sz, lát-sz, kap-sz, ad-sz* stb.), és az *-l* csak akkor jelenik meg, ha az ige *s, z* vagy *sz* hangra végződik (*olvas-ol, vesz-el, fáz-ol*), addig ebben a nyelvjárásban a két toldalék más eloszlásban jelenik meg. Sokkal kiterjedtebb az *-l* végződés használata (lásd a fenti példákat), és csak akkor használatos az *-sz* toldalék, ha a tő utolsó mássalhangzója *-l-*: pl. *él-sz, repül-sz*.

(Megjegyzés: a nyelvjárásban egyes beszélőknél még a *csinálol, meghalol* alakok is előfordulnak, ahol a tő is *-l-re* végződik és a toldalék is *-l*, de ezekre azt mondhatjuk, hogy elszigetelt esetek: **él-el, *repül-öl, *száll-ol* alakok ebben a változatban sem léteznek.)

A magyarban NYOLC KÜLÖNBÖZŐ NYELVJÁRÁST szokás elkülöníteni, de ezek között van olyan is, amelyet több változatra lehetne bontani, mert nem teljesen egységes. A magyar nyelvjárások ezzel együtt kevésbé térnek el egymástól, leginkább hangtani és szókincsbeli különbségeket találunk közöttük, és a különböző nyelvjárások beszélői általában KÖLCSÖNÖSEN MEGÉRTIK EGYMÁST. A 2. feladatban szókincsbeli eltérésekre láttatok példát. A 3. feladat egy jellegzetes hangtani-kiejtésbeli eltérést mutatott be, a 4. feladatban pedig egy alaktani (igeragozási) sajátosságot ismertettek meg.

Az alábbi térképen látható a nyolc nagyobb magyar nyelvjárás (nagyobb betűkkel jelölve): NYUGATI (vagy nyugat-dunántúli), DUNÁNTÚLI, DÉLI (vagy dél-alföldi), PALÓC, ÉSZAKKELETI, TISZAI (vagy keleti), MEZŐSÉGI, illetve SZÉKELY. Kisebb betűmérettel szedve néhány kisebb (kevesebb ember által beszélt) nyelvjárás neve látható. Természetesen az egyes nyelvjárásokat nem lehet éles földrajzi határral elválasztani: az érintkező területeken gyakran több nyelvjárásra jellemző jelenségek is megfigyelhetők.

Forrás: Balassa Iván – Ortutay Gyula: Magyar néprajz. Corvin, Bp. 1979

A nyelvjárások közti kölcsönös megérthetőség nem minden nyelvre jellemző. Egyes nyelveknek – főleg azoknak, amelyeket egymástól elszigetelt, nehezen átjárható területeken vagy sok apró tartományra osztott országokban beszélnek – a dialektusai az idők során annyira különbözővé váltak, hogy akár külön nyelveknek is lehetne őket tekinteni. Egy dél-olaszországi beszélő például nehezen boldogul a saját nyelvjárásával az északolasz városokban; Pekingben és Hongkongban is kínaiul beszélnek, de a két változat közt akkora különbségek vannak, hogy azok akár a kínaiul nem beszélő, de elég figyelmes hallgató számára is érzékelhetők lehetnek. Kínában évszázadokon keresztül tiltva volt az országon belüli költözés, így az egyes területi változatok egyre jobban elszigetelődtek.

Tulajdonképpen nincsenek nyelvészeti kritériumai annak, hogy mikortól (milyen fokú különbözőség esetén) nevezhetünk két nyelvjárást két külön nyelvnek. Egy norvégul és egy dánul beszélő könnyebben megérti egymást, mint egy Pekingben és egy Sanghajban élő kínai; a norvégot és a dánat mégis külön nyelveknek tekintjük. Ennek legtöbbször kulturális és történelmi-politikai okai lehetnek, nyelvészeti szempontból akár ugyanazon nyelv dialektusainak is hívhatnánk ezt a két nyelvet.

5. Hol beszélnek angolul?

- a) Dolgozzatok párban! Soroljátok fel néhány (legalább 5-6) országot, ahol az angol hivatalos nyelv!

.....

.....

- b) Beszélgetsetek közösen arról, hogy a különböző területeken beszélt angol nyelvjárások beszélői mennyire érthetik egymást kölcsönösen! Mi lehet ennek az oka?

.....

.....

.....

6. Ezt a feladatot azok oldják meg, akik angolul tanulnak!

- a) Az alábbi táblázat olyan szavakat tartalmaz, amelyek más alakban élnek az Egyesült Államokban, mint Nagy-Britanniában. Szótár segítségével vagy anélkül töltsétek ki a táblázatot! Ha nehezen megy, kérjeteK segítséget nyelvtanároktól!

NAGY-BRITANNIA	USA	MAGYAR JELENTÉS
chips	French fries	
lorry		kamion
	trash	szemét, hulladék (főnév)
subway	underpass	
	subway	földalatti (metró)
lift		lift

- b) Melyek azok a szavak, amelyeket már ismertetek? Hol találkoztatok ezekkel?

.....

.....

- c) Ismertek még hasonló brit–amerikai szó párokat?

.....

.....

.....

7. Ezt a feladatot azok oldják meg, akik németül tanulnak!

- a) Az alábbiakban kétféleképpen adtuk meg néhány étel és zöldség német elnevezését: egy ausztriai és egy németországi változatban. Az ismeretlen szavak jelentését keressétek ki szótárból! Találjátok ki, hogy az egyes párokban melyik szó az ausztriai német, és azt húzzátok alá! Ha nehezen megy, kérjétek nyelvtanárotok segítségét vagy használjátok szótárt!

Hackfleisch – Faschiertes	<i>Ribisel – Johannisbeere</i>
Bröthen – Semmel	Kipfel – Hörnchen
Tomaten – Paradeiser	Kukuruz – Mais
	<i>Blumenkohl – Karfiol</i>

- b) Melyik alakok hasonlítanak jobban a magyar megfelelőikre? Szerintetek ennek mi lehet az oka?

-----

8. Az alábbi angol mondatokat az Egyesült Államokban jegyezték le különböző emberektől, különböző városokban. Nem hibás mondatokról van szó, valóban létezik olyan nyelvváltozat, amelyben ezeket így mondják. Minden bizonnyal eléggé eltérnek attól az angoltól, amit ti tanultok.

The coffee cold. 'A kávé hideg.'
That my bike. 'Az az én biciklim.'
He sick today. 'Nem érzi ma jól magát.'
They talkin' about school now. 'Most az iskoláról beszélnek.'
My father, he work there. 'Az apám ott dolgozik.'
Johnny he never know nothin'. 'Johnny sose tud semmit.'

- a) Mi hiányzik vagy mik hiányoznak ezekből a mondatokból, ami az általatok tanult angolban megvan?

- b) Fordítsátok le a mondatokat arra az angolra, amelyet ti tanultok angolórán!

- c)** Figyeljétek meg, hogyan működik a tagadás ebben a nyelvváltozatban! A magyarra vagy az általatok tanult angolra hasonlít jobban? Válaszotokat indokoljátok!

- d)** Hasonlítsátok össze az alábbi mondatpárokat!

The coffee cold. 'A kávé hideg'
The coffee be cold there. 'A kávé ott mindig hideg.'

John late. 'John késik.'
John be late. 'John mindig elkésik.'

Do you be happy? 'Boldog vagy (általában)?'
You happy? 'Most boldog vagy?'

Mit lehet elmondani a *be* ige használatáról ebben a nyelvváltozatban?

- e)** Fordítsátok le az alábbi mondatokat erre a nyelvváltozatra! Zárójelben megadtuk a standard angol változatot (amit ti is tanultok angolórán).

Tim sose mond el nekem semmit. (Tim never tells me anything.)

Barney mindig beteg. (Barney is always sick.)

Alvin (ő) nagyon boldogtalan. (Alvin is very unhappy.)

Az előző feladat az amerikai angol egyik nyelvváltozatáról, a Black English-ről szólt. A Black English az amerikai angolnak egy nem standard (nem köznyelvi) változata. Érdekessége, hogy a fekete közösségek tagjai beszélik, tehát nem területi, hanem társadalmi nyelvváltozat. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy minden fekete bőrű amerikai Black English-t használ; csak azok, akik ilyen közegben nőttek fel.

9. Ebben a feladatban néhány olyan német mondatot láthattok, ami talán furcsa számotokra, mert eltér azoktól a szabályoktól, amelyeket németórán tanultatok.

Ich tu der Fehler korrigieren. 'Kijavítom a hibát.'

Tun Sie musizieren? 'Őn zenél?'

Tust du jeden Tag Klavier spielen? 'Te minden nap zongorázol?'

Hedi tut nicht arbeiten. 'Hedi nem dolgozik.'

Wir tun nicht trinken. 'Mi nem iszunk.'

A fenti mondatok alapján mit tudtok elmondani a *tun* ige használatáról?

- a)** Jelentésanilag: ad-e valamilyen jelentéstöbbletet a mondatnak, vagy inkább semleges mondatokban szerepel?
- .....

- b)** Mondattanilag: hogyan kell megalkotni

– a kijelentő mondatokat?

.....

– a kérdőszó nélküli kérdő mondatokat?

.....

– a tagadó mondatokat?

.....

- c)** Alaktanilag: hogyan ragozódik a *tun* ige? Foglaljátok össze táblázatban, és találjátok ki a többes szám második személyű alakot!

	EGYES SZÁM	TÖBBES SZÁM
(1)		
(2)		
(3)		

- d)** Ültessétek át a mondatokat arra a változatra, amelyet ti tanultatok vagy tanultok a németórán!
- .....
- .....

e) Támasszátok alá az alábbi állítást! Használjatok sok példát!

A *tun* ige ebben a nyelvváltozatban úgy viselkedik, mintha segédige lenne (segédige pl. a *können*).

A nyelveknek olyan különböző változataik is lehetnek, amelyek aszerint különülnek el, hogy milyen társadalmi, etnikai, esetleg vallási csoportok használják őket. Ezeket a változatokat SZOCIOLEKTUSnak nevezzük. A 8. feladatban például találkozhattatok az amerikai angolnak egy olyan változatával, amely csak fekete beszélőkre jellemző (Black English), de az egyesült államokbeli angolban külön szociolektusa van a spanyol nyelvterületről érkező (mexikói, kuba-i) bevándorlóknak is. A magyarban viszonylag nehéz szociolektusokat elkülöníteni: eddig ugyanis semmilyen nyelvi jelenségről nem sikerült bebizonyítani, hogy csak egy adott társadalmi csoportra lenne jellemző a használata.

A nyelvészetnek egy külön ága, a SZOCIOLINGVISZTIKA foglalkozik a különböző szociolektusok tanulmányozásával.

A szociolingvisztika azt is vizsgálja, milyen fő különbségeket fedezhetünk fel a férfi és női beszéd között. Egyes megfigyelések szerint az angolban egy férfi–női beszélgetésben a nő sokkal több „helyeslő kifejezést” (*igazad van...; aha...; szerintem is... stb.*) használ, mint a férfi. Ezzel szemben a férfiak gyakrabban és határozottabban váltanak témát a párbeszédben, mint a nők. Egyes nyelvekben léteznek olyan szavak, kifejezések, amelyek csak az egyik vagy a másik nemre jellemzőek. A magyarban pl. a *cuki* szót jóval gyakrabban használják a nők, mint a férfiak. A franciában az *igent* jelentő *oui* szót a nők gyakran belelegezve ejtik, vagyis úgy, hogy közben nem kifelé áramlik a levegő, hanem befelé, de ez a férfiak beszédében nem fordul elő.

Ugyancsak a szociolingvisztika kutatási területe a különböző csoportnyelvek vizsgálata is: ezek közé tartozik többek között a SZLENG, az ARGÓ és a ZSARGON, amelyekről a későbbiekben még szó lesz.

Az anyag következő részében az ún. KÖZVETÍTŐNYELVEKKEL fogunk ismerkedni, amelyek szintén a szociolingvisztika kutatási területéhez tartoznak. Ennek során eddigi ismereteitek és tapasztalataitok alapján önállóan kell véleményt alkotnotok a közvetítőnyelvek természetéről, hasznosságáról, szükségességéről.

10. Ha nincs közös nyelv...

- a) Voltál már olyan helyzetben, hogy egy külföldivel egy-két szón kívül sehogysz sem találtatok közös nyelvet? Milyen nyelven próbálkoztál te, és milyen nyelven ő? Sikerült végül kommunikálnod vele? Ha igen, hogyan? Oszd meg tapasztalataidat a csoportoddal!
- b) Beszéljétek meg a csoportban, hogy a hiányzó közös nyelv esetén milyen módszerekkel lehet még magunkat megértetni valakivel! Találjatok ki egy ilyen szituációt, és két ember játssza el az osztály előtt!
- c) A jelenetek megnézése után beszéljétek meg, mennyire volt sikeres a választott megoldási stratégia!

-----

11. Közvetítőnyelvek

- a) Alkossatok 4 fős csoportokat!
Mi jut eszetekbe arról a kifejezésről, hogy „közvetítőnyelv”?
-
-
- b) Az alábbi témák közül válasszatok ki kettőt, és beszéljétek meg, mit gondoltok a kérdésről! Gyűjtsetek érveket, ellenérveket, kérdéseket a témával kapcsolatban!
A témák:
    - Mennyire lehetnek hatékonyak – főleg hosszú távon – azok a stratégiák, amelyeket a szituációs játékokban választottatok (elsősorban a rajzolás és a mutogatás)?
    - Mit tudtok a mesterséges közvetítőnyelvekről? Mi a véleményetek a mesterséges nyelvek hasznosságáról, sikerességéről?
    - Szerintetek miért nem sikerült eddig egyetlen mesterséges közvetítőnyelvnek sem elterjedni?
    - Szerintetek van-e szükség mesterséges közvetítőnyelvre, vagy egyszerűbb egy természetes, beszélt nyelvet (pl. az angolt) megtenni általános közvetítőnek?
    - Képzeljétek el azt a lehetőséget, hogy valamely holt nyelvet felelevenítenek azzal a céllal, hogy az legyen közvetítőnyelv (lásd latin)! Jobb megoldás ez, mint egy mesterséges nyelv létrehozása?
-
-
-

része az angolon vagy a francián alapul, valószínűleg azért, mert ez a két nép volt a leg sikeresebb gyarmatosító; ezenkívül léteznek még spanyol, holland, arab, orosz és portugál alapú pidzsinek.

Ha egy pidzsin nyelv egy közösségben anyanyelvvé válik, akkor KREOLnak nevezzük (két különböző anyanyelvű, de egymással pidzsin nyelven érintkező szülő gyermekének például lehet kreol az anyanyelve). A pidzsin és a kreol tulajdonképpen ugyanannak a nyelvnek a különböző fejlődési stádiumai: mivel a pidzsin csak közvetítőnyelv, szókincse, nyelvtana is kisebb, egyszerűbb; a kreolok azonban anyanyelvként szolgálnak, így ezekben pl. jelentős szókincsbővülést figyelhetünk meg, és a nyelvtani rendszer is bonyolultabbá vált (szórendi kötöttségek, ragok megjelenése stb.).

Lelkes kutatók és nyelvészek többször próbálkoztak MESTERSÉGES KÖZVETÍTŐNYELVEK létrehozásával. Ezek közül néhány egész sikeres volt: pl. a *volapük* és az *eszperantó* – ám egyiket sem sikerült annyira elterjeszteni és népszerűvé tenni, hogy igazi közvetítő szerepet tölthessenek be.

12. Az alábbi szöveg egy újszövetségi történet (A tékozló fiú, angolul: *Prodigal son*) hawaii-angol pidzsin nyelven megírt változatából egy részlet.

PRODIGAL SON GET TOO MUCHEE NICE KIND LUAU

One time old man he got two son, speak inside Bible. ... One old son and one young son. This young son he too much pakiki, he speak the old man, „Give me my share – I like go nother prace. I tired dis prace.”

So papa he give his share and the old brother his share – all same half half.

Pretty soon bimeby young son he go nother prace look see. He trow away everythings he got. He lose all money. He make big luau, he drink plenty okolehao, play card, anykine he do. He find plenty wahine, make big time.

Bimeby, money all pau. Ikane pau, kaukau pau. Everyting pau. He look see jobs but no kind find. Erri prace he go – speak me too sorry dis time, country got dispression dis time, no home hanahana gotch.

He speak: „Auwe, wasamatta for me dis time too much pilikia.” ... Erribody speak dis fella no more good. Auwe for dis fella dis time no more luau. He eat any kine kaukau. ...

Bimeby dis fella he tink „plenty man work my father prace. Papa he got all kine good kaukau, more betta I go home stop. If old man he huhu me, I speak him nice ting. Me speak I too much sorry. Maybe bimeby erriting more betta.” ...

- a) A részlet elolvasása után húzd alá a szövegben azokat a szavakat, kifejezéseket, amelyek egész biztosan a hawaii nyelv elemei! Honnan ismerted fel őket? Felépítésüket tekintve milyenek ezek a szavak?

- b) A szövegből vett példákkal támaszd alá azt az állítást, miszerint a pidzsin nyelvekre az alapnyelvhez képest egyértelmű nyelvtani egyszerűsödés jellemző!

- c) Meg tudod érteni a szöveget az idegen elemek jelentésének ismerete nélkül? Ellenőrizd a modul végén található szójegyzékben, hogy helyesek voltak-e a feltételezéseid!

-----

13. Töltsd ki a kilépőkártyát!

KILÉPŐKÁRTYA

1. Hasonlítsd össze saját nyelvjárásodat egy másik magyarországi nyelvjárással vagy a köznyelvvél! Sorolj fel néhány jellegzetességet, ami szerinted a másik változatra nem jellemző!

-----

2. Melyik állítással értesz inkább egyet? Karikázd be a betűjelét!

- (a) Fontos, hogy az emberek tiszteletben tartsák, ha valaki másmilyen nyelvjárásban beszél.
- (b) A közérthetőség érdekében Magyarországon mindenkinek egy nyelvjárást, a köznyelvet kellene beszélnie.

3. Van az ismerőseid között olyan, akinek a nyelvjárása számodra nagyon furcsa? Ha igen, meg tudod fogalmazni, hogy mi zavar, mi a szokatlan a beszédében?

.....

.....

4. Van az ismerőseid között olyan, akinek a nyelvjárását nagyon tetszetősnek, ízesnek gondold? Ha igen, fogalmazd meg, hogy mit tetszik benne!

.....

.....

5. A nyelvváltozatokról szóló anyagban számomra ez volt igazán érdekes:

.....

.....

6. Volt olyan anyagrész a modulban, amit nem tartottam érdekesnek vagy hasznosnak, pl.:

.....

.....

7. Melyik állítással értesz inkább egyet? Karikázd be a betűjelét!

(a) A különböző idegen nyelvjárásokról tanultakat, úgy érzem, fogom tudni hasznosítani a nyelvtanulás során is.

(b) A különböző idegen nyelvjárásokról tanultak nem nagyon segítenek a nyelvtanulásban.

ISMERETLEN SZAVAK MAGYARÁZATA A 12. FELADATHOZ

auwe	ajjaj
hanahana	munka
huhu	mérges
ikane	barát
kaukau	ennivaló
luau	buli, parti
okolehao	hawaii alkoholos ital
pakiki	önfejű, makacs
pau	elfogy, eltűnik
pilikia	baj, probléma
wahine	nő, lány

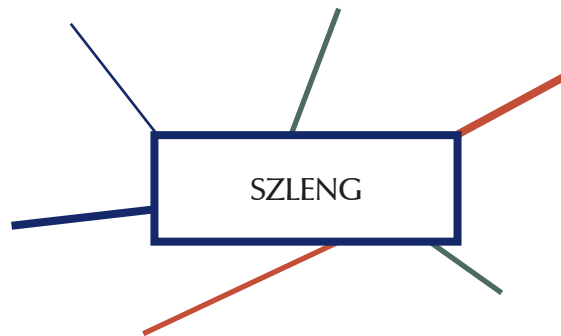
6. NYELVVÁLTOZATOK, CSOPORTNYELVEK. VITA A NYELVMŰVELÉS RŐL

A fejezet utolsó moduljában továbbra is a nyelvváltozatokról, a csoportnyelvekről és nem utolsósorban a nyelvi toleranciáról lesz szó.

Arról fogunk többek közt tanulni, hogy mi jellemzi a szlenget és más csoportnyelveket, mikor, milyen helyzetben lehet ezeket használni, sőt, saját szleng szókinccseteket fogjátok használni szövegalkotáshoz.

Végül egy vita során összevethetitek a véleményeteket másokéval olyan kérdésekben, mint a nyelvi változás, a nyelvművelés és a nyelvi tolerancia.

1. Mi jut eszedbe, ha a *szleng* szót hallod?

Fogalmazd meg tömören, hogy számodra mit jelent a szleng!

---

2. A szleng használata

A következő néhány feladatban szlengszavakat, szlengkifejezéseket is kell használnotok, gyűjtenetek: saját példáitok segítségével fogjátok tanulmányozni a szleng szerepét, természetét, jellegzetességeit. Fontos azonban, hogy kreatívátotok, gyűjtőkédvetek ne merüljön ki néhány trágár szó és kifejezés felidézésében: noha ezek is részei lehetnek a szlengnek, és bizonyos mértékig beszélhetek róluk, ne feledjétek, hogy iskolai órára ugyanúgy nem való a használatuk, mint ahogy nem illik az órán enni, aludni, az illemnek ellentmondóan viselkedni. A feladatokat „nyomdafestéket nem tűrő” szavak, kifejezések nélkül is nagyon ötletesen, humorosan meg lehet oldani.

a) Az alábbi szavak és kifejezések, a *fél* ige rokon értelmű alakjai egy 1989-es kiadású szlengszótárból valók (András T. László–Kövecses Zoltán: *Magyar–angol szlengszótár*. Budapest, Maecenas).

*-gal megjelöltük azokat az elemeket, amelyeket a szótár szerkesztői már a szótár összeállításának idején is elavultnak ítélték. Egyetértesz ezekkel a jelölésekkel?

Vannak olyan kifejezések, amelyek mára elavulttá, régimódivá, „cikivé” váltak számodra? Tegyéél ezek mellé is csillagot!

FÉL

be van csinálva *	darázik	stokkol a remaj *
be van gazolva	drukkol	tele van a nadrág *
be van majrészva	kikönyököl a pofáján a félelem	tremázik *
be van rezelve	(majd) össze csinálja magát	
be van tojva	remajozik	
cidrizik	rinyál	

b) Hasonlítsd össze a padtársadéval: ő ugyanazokat jelölte meg régiesnek, vagy van eltérés? Ha igen, írd le azokat a szavakat, amelyekben nem értettetek egyet!

-----

c) A ti korosztályotok nyilván más kifejezéseket használ már ezek helyett. Soroljatok fel egy pár szlengkifejezést, ami azt jelenti, hogy „fél”!

-----

d) Válasszatok ki néhányat az általatok felsorolt szlengkifejezések közül! El tudjátok képzelni, hogy ezeket a szavakat, kifejezéseket az alábbi emberek szájából halljátok? Beszéljétek meg, hogyan hangozna ez, milyen hatást keltenének velük!

- szüleitek
- nagyszüleitek
- idősebb tanáraitok
- egy bementő a tévében
- a magyar miniszterelnök
- a házi orvos
- iskolai évfolyamtársaitok
- kisiskoláskorú testvéreitek vagy ismerősötök

Volt olyan ember ezen a listán, akitől nagyon furcsán hangzik egy ilyen szlengkifejezés? Mi lehet ennek az „idegen”, zavaró hatásnak az oka?

- e) Szóban próbáljátok meg körülírni, hogy a ti beszédekben mi mindent jelenthetnek az alábbi szavak!

zsír, gizda, sajt, gáz, gagyi, kiri, sirály, vágom, csávesz, tépjünk, zúzzunk, lúzer, olt

Vannak olyan szavak ezek között, amelyeknek nem tudjátok megadni a pontos jelentését? Ha igen, melyek azok?

.....

- f) A fent felsorolt szavak között van olyan, amit már elavultnak éreztetek? Melyek ezek? Ha tudjátok, mi volt a jelentésük, írjátok le, mit használtok ma helyette!
- .....
- .....

- g) Tudtok olyan kifejezést, amit egy bizonyos jelentésben csak a ti osztályotok vagy az osztályon belül csak egy csoport használ?
- .....
- .....

- h) Az eddigiek alapján fogalmazzátok meg közösen, hogy mi a szerepe a szlengnek! Elég egy-két szempontot felsorolni.

(1) hogy humorosabbá tegyék az egymás közti kommunikációt

(2) .....

(3) .....

(4) .....

Egyéb: .....

.....

3. Történetek „szlengben”

- a) Alkossatok 3-4 fős csoportokat!
Mindegyik csoporttag megkapja cetlin egy ismert irodalmi történet címét; a feladat: átfogalmazni a történetet minél több szlenget használva. AZ ISMERT NEVEKET VÁLTOZTASSÁTOTK MEG!
- b) A csoport tagjai egymásnak mondják el az „átköltött történeteket”, a többieknek pedig fel kell ismerniük, hogy mi volt az eredeti történet!
- c) Adjatok pontokat minden történetre 1-től 5-ig aszerint, hogy mennyire volt ötletes, vicces, találó az átköltés! Aki a legtöbb pontot kapja a csoportban, az az osztály többi részének is elmondhatja a történetét.

A SZLENG az úgynevezett CSOPORTNYELVEK egyik fajtája. Mint az elnevezés is mutatja, a csoportnyelv olyan nyelvváltozat, amely a társadalom bizonyos csoportjaira jellemző (pl. diákok, valamely szakma képviselői, bűnözők stb.), de elsősorban a SZÓHASZNÁLATBAN (a szókincsnek is csak egy szeletében) nyilvánul meg a csoportjelleg, nem pedig az egész nyelvi rendszerre kiterjedő sajátosságokban (ez különbözteti meg őket az előző órákon tárgyalt szociolektusoktól).

A szlenget hagyományosan informális (kb. kötetlen) köznyelvként határozzák meg, amely bizonyos társadalmi csoportokra (különböző korosztályokra, diákcsoportokra, bandákra stb.) jellemző sajátos szóhasználatban nyilvánul meg. A szlenghasználatnak számos funkcióját lehet megállapítani: humorosabbá, leleményesebbé teszi a kommunikációt; újabb és újabb szavakat (lásd *kircsi, ciki*), illetve régi szavakhoz új jelentéseket vezet be (lásd *zsír, oltás*); bizonyos szavak jelezhetik az egy közösséghez (bandához, osztályhoz) való tartozást; ezzel együtt más beszélőket ki is zárhat a kommunikációból. Nem utolsósorban pedig a szleng használata egyértelművé teszi a beszéd kötetlenségét, lazaságát.

A szleng egyik legfőbb tulajdonsága, hogy rendkívül gyorsan változik (a nyelvi rendszer többi eleméhez képest): a kezdetben igen népszerű szlengelemek 10-15 év alatt kikopnak, elavulnak vagy éppen polgárjogot nyernek, más rétegekben is elterjednek.

4. Olvasd el figyelmesen az ismeretterjesztő szöveget, emeld ki a lényegét, majd oldd meg a feladatokat!

A szlenget általában el szokták különíteni az ARGÓTÓL és a ZSARGONTÓL. Az argónak a szlenghez hasonlóan célja, hogy kívülállók számára ne legyen érthető a szóhasználat, ám ez a törekvés sokkal erőteljesebb, mint a szleng esetében: az argó ugyanis a bűnözők csoportnyelve (TOLVAJNYELVnek is hívják), és mint ilyenek a bűnüldözők előtti álcázás a legfőbb szerepe. Természeténél fogva az argó leírása igen nehéz, hiszen az erre törekvő nyelvésznek a cél érdekében ügynök módjára be kell(ene) épülnie valamely alvilági társaságba. Ezért az argóról általában igen keveset tudunk, egy-egy kifejezés használatára sokszor csak akkor derül fény, amikor már megszűnt a tolvajnyelvi jelentősége. Azt sem tudjuk egyértelműen megmondani, hogy ma léteznek-e tolvajnyelvek, és ha igen, mik a jellemzőik.

A ZSARGONT néha SZAKSZÓKINCSnek is nevezik: számos foglalkozásnak van csak rá jellemző zsargonja, amely az adott szakma jellegzetes szókincsét tartalmazza, pl. orvosi, jogi, gazdasági, számítástechnikai zsargon stb. Ennek a csoportnyelvnek nem feltétlen célja a kívülállók kizárása, de bizonyos dolgokra, fogalmakra, jelenségekre nem elégséges a köznyelvi szókincs, ezért a zsargonok gyakran élnek SZAKSZAVAKKAL, MŰSZAVAKKAL. Nyelvészeti szakszavak, szakkifejezések például a *főnév, alanyi rész, zöngés réshang*, jogi szakkifejezések például az *alanyi jogosultság, elévülés, érdemtelenység* vagy a *természetes személy*. Ha úgy vesszük, az argó is egyfajta zsargon: a „bűnözőszakma” zsargonja.

- a) Felsoroltunk néhány szót, amelyek a XIX–XX. század különböző korszakaiban a magyarországi tolvajnyelvek elemei voltak. Biztosan találsz köztük ismerőset: húzd alá ezeket, és add meg a jelentésüket!

hadova .....

meló .....

haver .....

szajré .....

stukker .....

balek .....

csóró .....

dilis .....

galeri .....

zsaru .....

- b)** Van olyan ezek között, amit gyakran hallasz a mindennapi beszédben? Pontozd az egyes szavakat 1-től 5-ig aszerint, hogy mennyire ismertek és elterjedtek a köznyelvben! 1-t adj annak, ami szerinted ritka, alig ismert, 5-t pedig a legelterjedtebb, legismertebb szavaknak! Mivel magyarázható szerinted, hogy ezek az – eredetileg titkosnak szánt – tolvajnyelvi szavak széles körben ismertekké válhattak?

.....

.....

.....

- c)** Beszéljétek meg, milyen más forrásai lehetnek még a köznyelvi szókincs gyarapodásának! Ha tudtok, soroljatok fel példákat!

.....

.....

- d)** Házi feladat
Kérdezd ki szüleidet: gyűjts olyan szavakat, kifejezéseket, amelyek csak az ő foglalkozásukra jellemzők (szaknyelvi szókincs)! Sorolj fel ezek közül egy párat az osztálynak! Ki tudják találni, hogy melyik foglalkozásról, szakmáról van szó?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

5. Idézd fel, amit az előző órákon a nyelvjárásokról és a különböző nyelvváltozatokról tanultál! Az ezekkel kapcsolatos állításokat pontozd aszerint, hogy mennyire értesz egyet vele!

0 = egyáltalán nem értek egyet; 1 = félig-meddig egyetértek; 2 = teljes mértékben egyetértek.

- 1. A magyarországi televízió- és rádiócsatornák pontosan tükrözik azt, ahogy a magyar emberek beszélnek.
- 2. Elfogadom, hogy a televízióban is lehessen dialektusokat hallani, de a bemondók, műsorvezetők, színészek a köznyelvet kell, hogy beszéljék.
- 3. Nem zavarom, ha néhány vidéki színész mindig a saját nyelvjárásában beszélne a színdarabokban.
- 4. A média nyelve a köznyelv legyen, a nyelvjárások használata nem a televízióba, rádióba, újságokba való.
- 5. Sokkal szerencsésebb bizonyos dolgok megnevezésére megtartani az idegen szavakat, mint görcsösen próbálkozni minden idegen szó „magyarításával”.
- 6. Szerintem elfogadható, ha könnyedebb hangvételi műsorokban szlenget is használnak a televízióban.
- 7. Az utóbbi időben már annyira sok idegen szó érkezett a magyarba, hogy kihalnak a magyar szavak, és emiatt a magyar nyelv is veszélyben van.
- 8. Szerintem nagyon hasznos és érdekes megfigyelni, hogy mások beszéde miben tér el a miénktől. Ez nem jelenti azt, hogy ők helytelenebbül beszélnek, mint mi.
- 9. Nem tartom szerencsésnek, hogy egyesek állandóan igyekeznek mások beszédében kijavítani azt, ami nekik nem tetszik.

6. Rendezetek vitát!

- a)** Tanárotdk segítségével válasszatok ki egyet a fenti állítások közül: lehetőleg egy olyat, amelyben nagyon megoszlottak a vélemények!
- b)** Alakítsatok 4 vagy 6 fős csoportokat!
- c)** Az alábbi forgatókönyv szerint folytassatok vitát a közösen kiválasztott állításról:
  - Osszátok ketté a csoportotokat (2+2 vagy 3+3 főre)!
A csoport egyik felének az állítás mellett, a másiknak az állítás ellen kell érveket gyűjtenie. Lehet, hogy lesz olyan a csoportban, akinek olyan álláspontot kell képviselnie, amivel nem ért egyet, de ez megengedett.
  - A párosok vagy hármasok gyűjtsenek érveket a kapott álláspont mellett!

Amint a 4. feladatban is látható, a különböző nyelvváltozatok, csoportnyelvek egymástól nem teljesen elszigeteltek, van köztük némi átjárhatóság. A ma ismert tolvajnyelvi szavak például először átszivárogtak a szlengbe, aztán onnan szép lassan köznyelvévé váltak. Ugyanez történhet bizonyos tájnyelvi szavakkal.

A más nyelvből érkező szavak a köznyelvi szókinccs megújulásának egyik legfontosabb forrásai. Ez minden korban így volt, és (a nyelvújítás korszakát kivéve) a legnagyobb igyekezettel sem lehetett soha gátat szabni az új jövevényszavak beépülésének. Aki az idegen szavak magyarítására törekszik, annak olyan szavakra is magyar megfelelőt kell találnia, mint a *tánc*, *nadrág*, *iskola*, *szerda*, *alma* stb., holott ezeket talán már senki nem érzi idegennek. A közhiedelemmel ellentétben igenis magyar szavaknak kell tekintenünk a legfrissebb átvételeket is, hiszen ezek rögtön a nyelvbe kerüléskor ALKALMAZKODNAK A MAGYAR NYELV RENDSZERÉHEZ: kiejtésük a magyar fonetikához és fonológiához igazodik, toldalékolásuk a magyar alaktan szabályai szerint történik. Nem utolsósorban gondoljunk arra, hogy hasznunkra is válhatnak a „nem magyarosított” jövevényszavak: nyelvtanuláskor például könnyebben megtanulunk egy szót, ha a magyarban nagyon hasonló az alakja.

Magyarországon a nyelvjárások iránti tolerancia az élet számos területén még nem jellemző: alig hallani a köznyelvtől eltérő nyelvváltozatokat a televízióban, rádióban, és az újságokban sem jellemzők a nyelvjárási alakok. A filmek, színdarabok szinte kivétel nélkül a köznyelvi változatot használják, legfeljebb egy-egy karakter jellemábrázolásának részeként fordul elő nyelvjárási beszéd.

Számos európai országban szerencsésebb a nyelvjárások helyzete: Nagy-Britanniában, Finnországban egyre több kommunikációs helyzetben (többek közt a televízióban is) elfogadhatók, sőt üdvözlendők a nyelvjárások.

A magyarországi helyzet kissé aggasztó. A magyar nyelvűvelő törekvések számára csak egyféle „helyes” és „ápolandó” nyelvváltozat létezik. Ennek köszönhetően a közvéleményben még ma is gyakran megbélyegzik a köznyelvtől eltérő nyelvváltozatokat, holott ezek beszélői sem beszélnek hibásabban, rosszabbul, mindössze más anyanyelvi közegben nőttek fel, mint a köznyelvi változat beszélői: ily módon elképzelhető, hogy esélyük sem volt a többségi, köznyelvi változat elsajátítására. Be kell látnunk, hogy ezt nem szabad hibaként felróni az adott beszélőnek.

Ez a megbélyegző hozzáállás számos esetben káros lehet: előfordul, hogy bizonyos helyzetekben egy „megbélyegzett” nyelvváltozat beszélője csupán beszéde miatt hátrányba kerül a köznyelvi változat beszélőjével szemben.

Nem szabad ugyanakkor azt gondolnunk, hogy a nyelvűvelés minden esetben káros hatásokkal jár: hasznos az a része, amely tanácsokat ad arról, hogy mit hogy illik írásban, például hivatalos levélben, önéletrajzban, dolgozatban írni, és mit nem. Jó, ha felhívják figyelmünket arra, hogy bizonyos beszédhelyzetben egy-egy szó vagy kifejezés nevetséges hatást kelt, és érdemes mást használni helyette. Ezek elsősorban illemtani és nem nyelvészeti kérdések: ha egyetértünk velük, fogadjuk meg őket, az árnyaltabb és tudatosabb nyelvhasználat nem válhat kárunkra. Azt azonban ne gondoljuk, hogy ha nem teszünk így, akkor „helytelenül” beszélünk vagy „ártunk az anyanyelvünknek”, és főképp ne gondoljuk másokról, hogy helytelenül beszélnek, ha azért beszélnek tőlünk eltérően, mert a saját, anyanyelvüként megtanult nyelvváltozatukat használják.

